

Livet mellan husen

ett utvecklingsförslag för Disagården

Christina Blomqvist

Examensarbete i landskapsplanering 20 p på D-nivå, 2005

Institutionen för landskapsplanering, Ultuna SLU

Innehållsförteckning

Sammanfattning	3
Summary	4
Inledning	6
Syfte	8
Mål	8
Metod och material	8
Avgränsningar	8
Definitioner	9
Förkortningar och ordförklaringar	9
1 Ett friluftsmuseum, vad är det?	10
1.1 Några välkända friluftsmuseer i Sverige	11
1.1.1 Skansen	12
1.1.2 Östarpsgården	12
1.1.3 Fredriksdals friluftsmuseum	13
1.1.4 Julita	13
1.1.5 Jamtli	13
2 Disagården	14
2.1 Historik	14
2.1.1 Disagårdens byggnader och dess ursprungliga miljö	18
2.2 Nuläge	23
3 Uppländsk trädgård och odling i ett historiskt perspektiv	27
3.1 Inledning	27
3.2 Tillgängliga källor	27
3.3 Uppländska gårdsstrukturer	30
3.4 Växtmaterial och bruksmetoder i den uppländska täppan	37
3.4.1 Odling för nytta	39
3.4.2 Odling för nöje	47
4 Utveckling av Disagårdens närmiljöer	50
4.1. Målsättning	50
4.2 Problematik	50
4.2 Problematik	51
4.3 Övergripande förslag	51
4.3.1 Tabell över förslagen	52
4.5 Förslag till utveckling kring gårdarna på Disagården	53
4.5.1 Gränbygården	53
4.5.2 Skuttungegården	61
4.5.3 Bärbygården	62
4.5.3 Bärbygården	67

5	<i>Avslutande diskussion</i>	73
	<i>Källor och litteratur</i>	75
	<i>Bilaga 1</i>	79
	Förteckning över byggnader på Disagården	79
	<i>Bilaga 2</i>	85
	Bondedagböcker	85
	Bälingedagboken 1838, 1856	85
	Boglösadagboken 1833-1876	87
	Torstunadagboken 1844-1859	90
	<i>Bilaga 3</i>	92
	Lista för växter på Disagården	92

Sammanfattning

Friluftsmuseet Disagården, beläget i Gamla Uppsala socken, Uppsala kommun skall visa en oskiftad, dubbel radby på upplandsslätten under 1860- och 1870-tal. Disagården är en filial till Upplands läns museum och fungerar som utställningslokal för den uppländska bondekulturen under 1800-talets senare del. Men, ett friluftsmuseum är en komplex institution där många intressen skall sammanlänkas.

Disagården skall, samtidigt som den skall söka spegla en historisk miljö erbjuda en bred publik verksamhet. Disagårdens friluftsmuseum invigdes 1931 och består av flyttade byggnader som tillsammans bildar tre gårdskomplex: "Gränbygården", "Skuttungegården" och "Bärbygården".

I detta examensarbete har utforskats hur närmiljön kunde ha sett ut på en uppländsk bondgård under 1860- och 1870-tal. Denna kunskap har sedan appliceras på Disagården i ett utvecklingsförslag som skall bilda en grund från vilken Disagården kan strukturera de olika gårdarnas närmiljöer. Grunden till utvecklingsprogrammet har sammanställts främst genom arkiv- och litteraturstudier men även genom platsbesök och intervjuer.

Hur uppstod friluftsmuseerna och vilka tankar fanns bakom? Vilka yttre omständigheter spelade in vid placering av odlingar och byggnader? Vilka växtsorter och arter förkom på gårdarna i Uppland under den aktuella tidsperioden? Vilken relation hade de olika strukturerna till varandra? Vilka organisationer hade influenser på den uppländska slättbondens hushåll? Detta arbete försöker klargöra svaren på dessa frågor.

Influenserna på det uppländska bondehushållet var troligen många. Närheten till Uppsala med dess forskning och vetenskap, Hushållningssällskapet, slott och herrgårdar har alla satt sina spår. Hushållningssällskapet i Uppsala är troligen den allra största influensen, då deras verksamhet direkt riktades mot bönder och torpare. Olof Eneroths bok *"Trädgård för allmogen"* har också varit en betydande källa.

Då varje läge för bebyggelse och odling är unikt för sin plats, kom bondens närmiljö att bero på de faktorer som fanns på den aktuella platsen. En inbördes prioriteringsordning fanns också för de olika växterna. Åkrarna, som för den uppländske slättbonden var hans i särklass största inkomstkälla, lades på de näringsrika lerjordarna. Även kålgården, vars avkastning var en viktig livsmedelskälla kunde få sin plats på lerjorden. Det gällde att utnyttja de platser som fanns. Gynnsamma lägen i fråga om sol, väder och vind utnyttjades. Små täppor som kunde innehålla exempelvis morötter, sockerärtor och kryddor fann sin plats längs stugväggen eller vid redskapsboden.

Baserat på kunskapen som erhållits från utredningen har alltså utvecklingsförslag för Gränbygården, Skuttungegården och Bärbygården utvecklats.

Summary

The open air museum of Disagården is situated in the Old Uppsala parish, Uppsala municipality, are projected to portray a double row village, before the land enclosure, on the Uppsala plain during the 1860s and 1870s. Disagården operates under the County Museum of Uppland and serves as an exhibit of Uppland's farming culture during the late 19th century. However, an open-air museum is a complex institution where many interests are linked together. Disagården aims to simultaneously portray an historical environment while offering broad public appeal.

The Disagården open air museum was inaugurated in 1931 and consists of relocated buildings that together form three farm complexes "Gränbygården", "Skuttungegården" and "Bärbygården."

The thesis explores how the close surroundings of a typical farm in Uppland looked during the 1860s and 1870s. This historical depiction has then been applied to Disagården in a development suggestion creating a foundation from which Disagården can structure the close cultivation of the different farms. The basis of the development program has primarily been compiled through archival and literary studies but also through on-site visits and interviews.

How did the concept of open air museums start and what were the ideas behind the concept? Which external influences affected the situating of cultivations and buildings? Which crops and species were present on the farms in Uppland during the specified time period? What was the relation of the different structures to each other? Which organizations had influences on the farmer's household of the Uppland plain? The thesis attempts to clarify the answers to these questions.

The influences affecting on the farmer's household in Uppland were probably numerous. The vicinity of Uppsala with all its science and research, the Hushållningssällskapet, castles and manors have all left their mark. The Hushållningssällskapet in Uppsala was likely to have had the greatest influence, since its activity was directly aimed at farmers and crofters. Olof Eneroth's book "*Trädgård för allmogen*" also played an influential role.

Since every site for settlement and cultivation is unique due to its location, the farmer's close cultivation came to depend on the factors of the specific site. There was also an internal order of priority for the sowing of different plants. The crop fields, which were by far the largest source of income for the farmers of Uppland's plain, were situated on nutrient-rich clay soil. Even the cabbage patch whose yield was an important source of food could be planted in clay soil. Utilizing the space that was available was of vital importance. Favorable conditions provided by sun, weather and wind were taken into account. Small patches of carrots, snow peas and spices found their place along the wall of the house or by the tool shed.

Based on the knowledge collected from the research a development suggestion for Gränbygården, Skuttungegården and Bärbygården has been developed.

Inledning

Friluftsmuseet som institution har funnits i drygt 100 år och Disagårdens friluftsmuseum invigdes 1931. Vad är då ett friluftsmuseum? En definition lyder "Museisamling av hus, gårdar, verkstäder m.m. under bar himmel" (NE. 1992. Band 7 s. 45).

Då det är svårt att finna fler definitioner på begreppet friluftsmuseum får vi se hur företeelsen museum definieras. Enligt den internationella museiorganisationen ICOM definieras begreppet museum "en ickekommersiell, permanent institution som tjänar samhället och dess utveckling och är öppen för allmänheten, som insamlar, bevarar, undersöker, förmedlar och ställer ut - i studiesyfte, för utbildning och nöje - materiella vittnesbörd om människan och hennes omvärld." (www.sweden.icom.org) Enligt en statlig utredning finns följande definition: "Ett museum är en icke vinstgivande, permanent organisation som tjänar samhällets utveckling, är öppet för allmänheten, förvärvar, konserverar, undersöker, förmedlar och visar, i syfte att bibringa kunskap, bildning och glädje samt den fysiska vittnesbörden om människan och hennes miljö." (SOU 1994:51 s. 27).

I båda museidefinitionernas sista stycke nämns "människan och hennes miljö" och det måste vara där friluftsmuseet kommer in. Hur vittnar då friluftsmuseerna om människan och hennes miljö? Hur långt sträcker sig ordet miljö, geografiskt sett? Vi vet att ett friluftsmuseum genom sina samlingar av områdesspecifika och ofta ålderdomliga hus med inredningar och föremål visar hur människor levde. Inomhus alltså. Hur såg det ut utomhus? Hur har arbetet med miljön närmast husen fortskridit? Har den behandlats med samma varsamhet som husens taktäckning och fasadfärg? Svaret är tyvärr att närmiljön och växtmaterialet på mångt friluftsmuseum länge har varit ofullständigt behandlat. Det är ett tämligen vanligt problem för friluftsmuseer att växter har planterats i odlingar och rabatter för att de är vackra och finns till hands, utan varken någon genomgång av växtmaterialets kulturhistoriska trovärdighet eller med känsla för odlingsmässiga samband. På flera friluftsmuseer exempelvis Skansen i Stockholm och på Östarpgården utanför Lund har det uttryckligen funnits tankar om att husen skall stå i en förankrad miljö.

Hur var då den miljö som dåtidens människor hade runt knuten? Hur såg deras täppor ut, hur såg deras trädgårdar ut? Vilka blommors knoppsprickning längtade de efter om våren?

Friluftsmuseet Disagården skall visa en oskiftad, dubbel radby på upplandsslätten under 1860-och 1870-tal. Men ett friluftsmuseum är en komplex institution där många intressen skall sammanlänkas. Disagården skall, samtidigt som den skall söka spegla en bild av en historisk miljö, vara ett trevligt utflyktsmål, vårda känsliga byggnader, kunna tillgodose praktiska aspekter vid den pedagogiska verksamheten samt passa in i museets ekonomiska förutsättningar. Därtill kommer den aspekten att Disagården

byggnader inte är uppförda på plats utan är flyttade till platsen. Frågan som måste ställas är: Vad är det vi vill visa och vad är det vi kan visa?

Detta examensarbete är en följd av ett två månaders praktikarbete då uppgiften var att gestalta närmiljön kring ett soldattorp skulle komplettera Disagårdens samlingar. Uppgiften bestod främst att arbeta fram ett förslag på växter som kunde höra hemma i närmiljön kring ett soldattorp, men även att knyta ihop soldattorpet med resten av Disagårdens bebyggelse. Under arbetet med soldattorpet uppdagades det ett behov av en liknande genomgång av de andra gårdsmiljöerna på Disagården. Ett 20-poängs examensarbete tog sin början.

Jag vill tacka mina handledare Tuula Autio på Upplandsmuseet och Roger Elg på Institutionen för landskapsplanering SLU, Ultuna för all hjälp med arbetet. Jag vill även tacka mina examinatore Tomas Lagerström på Institutionen för landskapsplanering SLU, Ultuna och Anna-Greta Eriksson på Riksantikvarieämbetet. Thomas Blomqvist, Christer Öhman och Petra Eriksson skall ha ett stort tack för korrekturläsning och stöd under arbetets gång.

Lokalisering av Disagården i förhållande till Uppsalas norra delar. (Uppsala kommuns karta, motionsspår)

Syfte

Syftet med examensarbetet är att studera friluftsmuseet Disagården med fokus på närmiljön – ”trädgården” kring byggnaderna. Tyngdpunkten i arbetet ligger i studier av vegetationen med avseende på art- och sortval, dess placering och funktion.

Denna kunskap skall sedan appliceras på Disagården för att skapa förståelse hur gårdsmiljön såg ut.

Mål

Målet med examensarbetet är att skapa ett utvecklingsförslag för gårdsmiljöerna på Disagården som bildar en grund för framtida arbete.

Metod och material

Genom litteraturstudier, platsbesök, intervjuer samt arkivstudier har målet belysts och undersökts. Arkivmaterial kring Disagården samt fenomenet friluftsmuseum har också studerats.

Det arkivmaterial som gåtts igenom är Hushållningssällskapet i Uppsala läns arkiv, bondedagböcker, uppteckningsmaterial från Språk- och folkminnesarkivet (SOFI), Nordiska museets arkiv (framförallt de kulturhistoriska expeditioner som genomfördes i Uppland) samt lantmäteriets historiska kartmaterial.

Avgränsningar

Undersökningsområdet utgörs av inhägnat område kring Disagården. Då arbetet syftar till att öka förståelsen för närmiljön, det område som vi idag skulle kalla *tomt*, har jag valt att varken behandla spannmålsodlingen (vilken var de uppländska slättbygdernas födkrok) eller vallodling. Det är en helt egen historia som kan ses som en fortsättning på detta arbete. Disagårdens byggnader innefattas inte heller i detta arbete.

Tidsperioden som Disagården söker spegla är 1860- och 1870-tal. Anledningen till detta val av tidsperiod är att laga skiftet genomfördes 1868 på ”Gränbygården”, Disagårdens mest kompletta gårdskomplex. Eftersom Gränbygården är den mest kompletta enheten, har museet valt att utgå från den tidsperioden.

Definitioner

Innan vi börjar skall vi reda ut några begrepp. Idag används ordet "*trädgård*" för hela tomten innefattande fruktträd, prydnadsträd, odlingar, prydnadsväxter och gräsmatta. När odlingar i bondemiljön på 1800-talets början började bli vanligare i anslutning till byggnaderna användes "*trädgård*" för platsen där fruktträden växte. Täckan med kryddväxter och grönsaker var en egen företeelse och potatisåker och kålgården var en annan. När ordet trädgård övergår från att användas enbart för platsen för fruktträden till ett vidare begrepp är lite ovisst. I arkiven används båda definitionerna, och i bondedagböckerna (se Bilaga 2) och speciellt Boglösadagboken (1838, 1856) används "*trädgård*" för platsen där exempelvis både täppa, fruktträd och potatisland finns. I fortsättningen kommer jag att skriva "*fruktträdgård*" när platsen avsedd för fruktträd menas, såvida det inte är ett citat. "*Odlingar*" inbegriper ett samlingsnamn för allt som odlades som täppan, kålgården och så vidare. Med "*närmiljö*" menas området närmast husen, det vi idag skulle kalla "*tomt*".

Förkortningar och ordförklaringar

Aln	Längdmått. 1 aln=59,4 cm
ICOM	International Council of Museums
Kappland	Ytmått. 1 Kapl.= cirka 154m ² (NE 1993, band 10, s.420)
LMV	Lantmäteriverket
NE	Nationalencyklopedin
NM	Nordiska museet
Qvarter	Längdmått. 1 qvarter =14,8 cm
SLU	Sveriges lantbruksuniversitet
Sn	Socken
SOFI	Språk- och folkminnesinstitutet
Tum	Längdmått. 1 tum = 2,54 cm
Tunnland	Ytmått. 1 tunnland=4936 m ² , eller nära ett halvt hektar (NE 1995, band 18, s.495)
ULA	Uppsala landsarkiv
UM	Upplandsmuseet

1 Ett friluftsmuseum, vad är det?

Hur uppstod friluftsmuseerna och vilka tankar fanns bakom? Den svenska allmogebebyggelsen höll i och med industrialismens frammarsch i slutet av 1800-talet på att försvinna och den svenska landsbygden fick i och med denna samhällstrend ett annat utseende. Den största skillnaden kom i och med skiftesreformerna då många bystrukturer glesades ur och små åkrar blev större enheter. I och med industrialiseringens tillkom ett utökat avelsarbete, vallodling och konstgödsel vilken också gjorde att landskapet ändrades. Gamla byggnader togs ur bruk och nya, stora ekonomibyggnader uppfördes.

Friluftsmuseet och även hembygdsföreningarna är en effekt av viljan att samlas kring, uppmärksamma och bevara den försvinnande bondekulturen. Det fanns en stolthet och respekt kring lokala kulturvärden som det fanns en önskan att värna om. Spillrorna av det gamla samhället kunde "räddas" och inredas som kulturhistoriska miljöer på friluftsmuseerna. Byggnader, ofta hotade av rivning, flyttades och återuppfördes på annan plats, framförallt i stadsmiljöer. Anledningen till att de återuppfördes i stadsmiljöer var tillgängligheten, och många platser utvecklades till kultur- och rekreationsområden som till exempel Skansen i Stockholm. Drivande personer i fornminnes- och museiföreningar svarade för insamlingsarbetet av både byggnader och föremål. Dessa samlingar kom senare att utgöra grunden för dagens museer och friluftsmuseer. Vid dessa räddningsaktioner stod själva byggnaderna i fokus och inte de miljöer som omgav dem. Av den anledningen dokumenterades inte miljöerna som byggnaderna var knutna till och många friluftsmuseer blev byggnader som stod ensamma utan ett djupare sammanhang. Under 1900-talets första decennier var friluftsmuseerna en del i tidens nationella ambitioner, att stärka den nationella identiteten.

Den 11 oktober 1891 öppnades Artur Hazelius friluftsmuseum Skansen på Djurgården i Stockholm. Friluftsmuseet var en nyskapelse inom museivärlden. När idén spred sig på allvar nere i Europa kom den ofta att kallas "ett Skansen". Trots att Hazelius var först på plan torde tanken ha legat i luften, då många andra museer låg honom tätt i hälarna. Kulturhistoriska museet i Lund (nu "Kulturen i Lund") öppnade sitt friluftsmuseum endast ett år efter Skansen. Övriga Skandinavien var inte heller långt efter. 1894 slog "Norsk Folkemuseum" i Norge upp sina portar och i Danmark öppnades "Bygningmuseet i Kongens Have" (senare "Frilandsmuseet" i Sorgenfri) 1897. (Stokland 2001 s.10 ff.)

Under 1900-talet har museiarbetet specialiserats och professionaliserats. På 1970-talet förändrades museistrukturen radikalt då landsting och kommuner genom stiftelser tar huvudansvaret för läns museiverksamheten. Många

friluftsmuseer kom nu att bli en del av läns museernas verksamhet. Den tidigare privata verksamheten blev offentlig och grundar sig på politiska beslut. Synen på vad friluftsmuseerna skulle representera förändrades. Verksamheten fokuserades nu mer på det dokumentära - människornas levnadsförhållanden och husens historia. Samtidigt påbörjades förändringen och förnyelsen av den pedagogiska verksamheten. Allt grundade sig på att kulturpolitiska mål formulerades och en ny läroplan antogs i skolan. Nya arbetssätt utvecklades i den skolpedagogiska verksamheten samtidigt som den kulturhistoriska programverksamheten förankrades i vad friluftsmuseimiljön representerade. Att levandegöra miljöerna blev en grundtanke i verksamheten. (Muntlig källa: Autio UM)

På 1970-80 tal kom nya strömningar in i museivärlden. Nu skulle fokus på friluftsmuseerna flyttas från byggnaderna till människorna som bodde i dem. (Muntlig källa: Autio UM)

Under 1980-1990-talen kommer det levande kulturarvet in i verksamheten. Bevarandefrågor kommer nu inte bara att innefatta byggnader och det materiella kulturarvet utan även växter, djur och jordbruksmetoder. En helhet och ett sammanhang skall upplevas och förstås. (Muntlig källa: Autio UM)

Programmet för biologisk mångfald antogs nationellt 2000. Konventionen innebär att alla växt- och djurarter, inklusive variationen inom släkten som har ett konstaterat värde eller möjligt värde skall bevaras. Programmet för biologisk mångfald omfattar bland annat följande arbetsfält: dokumenterande, bevarande och insamling av våra kulturväxter (Jansson m.fl. 2002 s. 2). Många museer fungerar idag, i varierande skala, som genbanker för växter och i viss mån också för djur.

Fokus har genom åren flyttats från byggnader till människorna och sedan från människor till växter och djur. Trots att intresset för växter har funnits har inte den riktiga kompetensen för växter, deras användning och funktion funnits, varpå många museer inte har kunskapsunderbyggda strukturer och växtmaterial. I dagsläget är dock den gängse uppfattningen att det måste komma till stånd planteringar, odlingar och strukturer som innehåller växtmaterial som ger ett trovärdigt samband mellan husen och människorna.

Noteras bör att tiden då värdefulla och för byggena karaktäristiska byggnader rycktes upp ur sin miljö är förbi. Om det i dagsläget sker någon flyttning av byggnader, sker detta av byggnader som av olika anledningar inte har en framtid på de platser de befinner sig på.

1.1 Några välkända friluftsmuseer i Sverige

När ett friluftsmuseum tillkommer skapas grundläggande förutsättningar från vilket museet alltid måste jobba ifrån: Är byggnaderna flyttade eller finns de fortfarande kvar i sitt ursprungliga sammanhang? En flyttad byggnad utgör en artificiell miljö. Hur skall arbetet fortskrida med närmiljön? Skall vi försöka att kopiera förhållandet på den ursprungliga platsen eller skall vi sätta in byggnaderna i ett nytt sammanhang?

Varje byggnads läge utgår från platsens förutsättningar. Hur arbetar då friluftsmuseer med växter och odling? Nedan kommer en genomgång av några av de största friluftsmuseerna i Sverige för att ge en bild hur de arbetar. Jag har inte haft någon möjlighet att genomföra en kritisk granskning av dessa.

1.1.1 Skansen

Det museum som först gör sig gällande är självklart Skansen på Djurgården i Stockholm. Skansen är det första friluftsmuseet och är förstås en tilldragelse i sig. Men, det riktigt unika med Skansen var att tanken att anlägga det landskap som "hörde till" byggnaderna fanns. Som Hazelius själv beskriver det: "låta även Nordens växter på ett fritt och obundet sätt sluta sig till det övriga för att fullkomna bilden av de olika landskapens natur" (Biörnstad 1991 s. 44).

Artur Hazelius idé var att den befintliga parken på Djurgården skulle fungera som utställningslokal i det fria för byggnader från hela Sverige med tillhörande trädgårdar, täppor och husdjur. Hazelius ville skapa ett Sverige i miniatyr, och han förstod att miljön kring husen var lika viktiga som byggnaderna, att det fanns ett samspel som det skulle värnas om. Idag förvaltar Skansen ett nationellt arv av byggnader från hela Sverige. (Sandström 1988 s. 21 ff.).

1.1.2 Östarpsgården

Friluftsmuseet Östarpsgården invigdes 1924 och är en filial till friluftsmuseet Kulturen i Lund och är belägen på den skånska landsbygden utanför Lund. De två gårdarna som utgör friluftsmuseet är inte flyttade, vilket gör Östarpsgården till ett speciellt museum då den ursprungliga kontakten mellan byggnader, närmiljö samt omgivande landskap finns. Östarpsgårdens skapare Georg Karlins första tanke var att flytta en gård till Kulturen i Lunds museitomt, men då Östarpsgården uppmärksammades valde man att bevara den på plats. Förståelsen att byggnader hade ett starkt samband med platsen fanns med av skapandet av Östarpsgården. Från köpebrevet framgår det skulle lämnas kvar "erforderliga foderförråd för kreatursbesättning av samma storlek, som för närvarande finns på egendomen" samt att det inte får föras bort "gödsel, hö, eller halm". Det ansågs viktigt att biprodukter som är så självklara för en gård, men som lätt städas bort, skulle vara kvar och skapa en känsla av närvarande. (Kjerström- Sjölin 2001 s.69 ff.)

Genom ett samarbete mellan Lunds universitet och Östarpsgården rekonstrueras gårdens odlingar och jordbruksmetoder. Syftet är att bevara och rekonstruera en komplett agro-ekologisk odling med gamla grödor och lantraser för framtiden. Östarpsgården förvaltar idag ett starkt regionalt intresse och är ett bra exempel på hur samarbete främjar verksamheten.

1.1.3 Fredriksdals friluftsmuseum

Fredriksdals friluftsmuseum i Helsingborg är ett museum som i likhet med Skansen vill visa olika sorters miljöer. I anläggningen finns exempelvis "allmogegårdar", "herrgårdsmiljö" och demonstrationsträdgårdar i form av kryddträdgårdar, köksträdgårdar och en avdelning för nyttoväxter. (Fredriksson 2001 s. 31 ff.)

1.1.4 Julita

Julita friluftsmuseum i Södermanland förvaltas och ägs av Nordiska museet. Museet skapades under 1900-talet av Julitas siste private ägare som sedan donerade Julita 1945 till Nordiska museet. Museet utgörs av alla de byggnader som tillhör godset Julita med exempelvis kapell, torp, statarlängor och fruktträdgård. Julita har ett nationellt uppdrag att förvalta och samla in en stor genbank för exempelvis äpple och rabarber. (www.nordiskamuseet.se)

1.1.5 Jämtli

Jämtli friluftsmuseum har funnit sedan 1910-talet. (Muntlig källa: Ellert, Jämtlands läns museum) Museet utanför Östersund består bland annat av ditflyttade byggnader från tiderna 1785, 1895 och 1942. Ambitionen är att ha trovärdiga växter både på åkrarna, i odlingarna nära byggnaderna och i krukorna inomhus. Syftet är att så autentiskt som möjligt bruka enheterna med hästar och gamla redskap. (Muntlig källa: Andersson, Jämtlands läns museum)

2 Disagården

2.1 Historik

Det historiska och antikvariska intresset i Uppland under 1920- talet var stort. Inte mindre än 25 nya uppländska hembygdsföreningar bildades och stora forskningsinsatser gjordes. Det var under denna tid av stort antikvariskt intresse som Disagården blev till. Upptakten till Disagården var en önskan att bevara Härkeberga gård i Härkeberga. "Härkebergakommittén" bildades och för att finansiera bevarandet anordnades en stor fest. Undre festen framfördes skådespelet "Disa" av Johannes Messenius. Intäkterna efter festligheterna uppgick till 24000 kr. 13000 kr gick till Härkeberga gård och de resterande 11000 skulle användas för annan uppländsk kulturminnesvård. Det blev snart bestämt att denna andra kulturminnesvård skulle vara uppförande av ett friluftsmuseum. Innan ens platsen för museet blev bestämt, fick kommittén reda på att delar av ett byggnadskomplex från 1700- talet beläget i Gränby i Björklinge socken skulle rivas. Efter besök på plats köptes de rivningshotade byggnaderna på rot den 14 juni 1926 för 3000 kronor. (Berg 1979 s. 2 ff.)

Nedtagning av Gränbygården. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

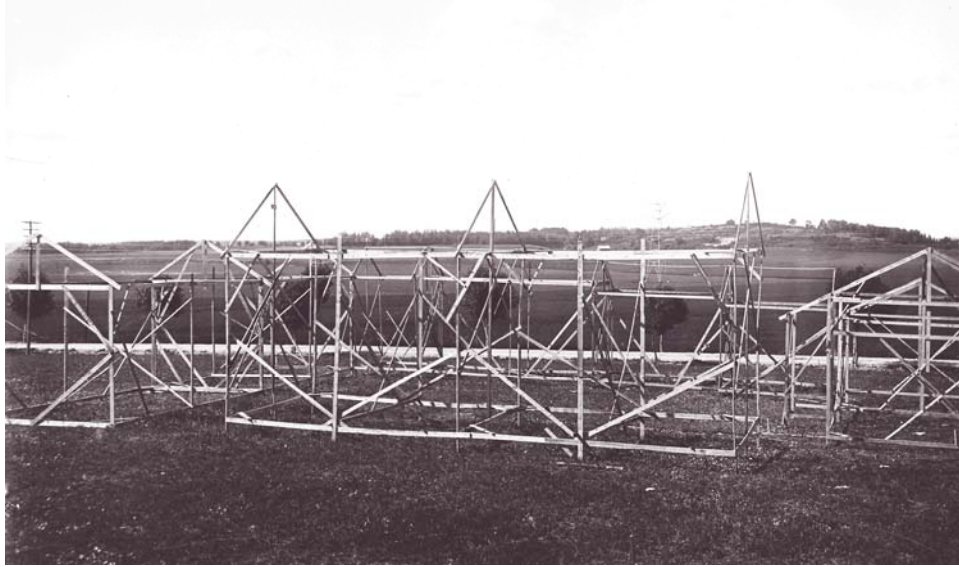
Samtidigt som gårdskomplexet från Gränby förvärvades beslöt kommittén att fil. kand. Nils Ålenius skulle inventera Uppland efter ytterligare intressanta objekt till friluftsmuseet. Museet skulle visa en uppländsk by innan tiden för laga skiftet. Inventering skulle även ge en kunskapsbas på vilken utformandet av museet skulle byggas. Det visade sig att ganska lite av allmogekulturen från tiden före skiftena fanns kvar. Ålenius slutsats blev att "ett raskt ingripande för att rädda de sista resterna var nödvändigt". (Berg 1979 s. 4 f.)

Efter diverse tänkbara lokaliseringar befanns Graneberg, Rackarbacken och Gamla Uppsala vara de mest lämpliga lokaliseringarna. Valet föll på Gamla Uppsala. Museet gavs namnet Disagården, efter huvudpersonen i skådespelet "Disa". (Berg 1979 s. 5)

År 1927 ombildades Härkebergakommittén till en stiftelse, Disastiftelsen. Disastiftelsens största uppgift var att "främja vården av folkliga kulturminnen inom Uppland, i främsta rummet genom anläggande och underhållande av en hembygdsgård i Gamla Uppsala, kallad Disagården". Disastiftelsens nämnd utsågs av och med medlemmar ur Upplands nation, Upplands fornminnesförening, Upplandsmuseet, Uppsala fabriks- och hantverksförening, Uppsala läns hemslöjdsförening, Uppsala läns husmodersföreningars länsförbund och Gamla Uppsala kommun. De personer som Disastiftelsen kom att bestå var: Fil. kand. Nils Ålenius (ordförande), fil.lic. Gustav Holmgren, professor Oscar Almgren, direktör Petrus Hübinette, målarmästare Axel Lindgren, friherrinnan Wera von Essen, dr. Ida Norrby och häradsdomare Erik Eriksson. (Berg 1979 s. 5)

Då byggnadskomplexet från Gränby (som på Disagården kom att kallas "Gränbygården") inte hade någon medföljande mangårdsbyggand, blev det en av stiftelsens första prioriteringar att skaffa en sådan. Inom stiftelsen rådde delade meningar huruvida en en- eller tvåvåningsbyggnad skulle komplettera "Gränbygården". Ålenius ville av kulturhistoriska skäl ha en envåningsbyggnad av den ursprungliga typen. De som ville ha en tvåvåningsbyggnad menade att en envåningsbyggnad inte skulle ge "Gränbygården" den dignitet den förtjänade. En av de drivande i tvåvåningsfrågan var häradsdomare Eriksson och då det verkade som stiftelsen skulle gå på Ålenius linje, skänkte han helt sonika en tvåvåningsstuga till Disagården. Tvåvåningsstugan var den pampigaste från en gård i Nyvla by i Bälinge socken. (Berg 1979 s. 5 f.)

Då platsen för Disagården är belägen inom fornlämningsområdet Gamla Uppsala, hördes vissa kritiska röster om placeringen, då en del ansåg att det var fel att placera ett friluftsmuseum i en så känslig plats som Gamla Uppsala. Vidare tycktes det att det även var principiellt fel att skapa ett museum genom att flytta byggnader från sitt ursprung. Disastiftelsen svarade att det inte hade funnits någon annan tomt som uppfyllde de kriterier som ställts, än just tomten vid Gamla Uppsala. Vidare menades det att detta museum "betecknas som en nödfallsåtgärd, som bör tillgripas först sedan det visat sig omöjligt att rädda byggnaderna i deras naturliga miljö". (Berg 1979 s. 6 f.)

Disagårdens hus uppbyggda som modeller i naturlig skala. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

För att se till att byggnadernas placering inte påverkade övriga Gamla Uppsala byggdes 1928 modeller på byggnaderna i naturlig storlek. Det visade sig då att byggnaderna varken skulle synas från kungshögarna eller från kyrkan. Dock kom Gränby fägård att delvis synas från den västligaste av högarna. Den hade dock inte blivit uppbyggd som modell. (Berg 1979 s. 6)

Disastiftelsen ägde Disagården fram till 1970, varefter den nu ingår i Stiftelsen Upplandsmuseets ägor.

Gränbygårdens byggnader förs upp på Disagården. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

Disagårdens byggnader äntligen på plats! (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

Disagårdens invigning pingstafton 1931 med Bärbygården i fonden. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

2.1.1 Disagårdens byggnader och dess ursprungliga miljö

Vad vet vi om de platser som Disagårdens byggnader ursprungligen kommer ifrån? Hur såg platsen ut, som dessa hus byggdes på? Det är viktigt att poängtera att ursprungsmiljön inte är facit för Disagårdens utformning. Det ger dock en ytterligare dimension till hur växter och odlingar behandlades i bondens närmiljö.

I Nils Ålenius arkiv på Upplandsmuseet finns nedmonteringen av Disagårdens byggnader i slutet av 1920-talet dokumenterad. Tyngdpunkten för fotograferingen var inte på gårdarnas närmiljö och växter, utan fokuserad på byggnadsdetaljer.

Övergripande kan sägas att det förekommer relativt tydliga vegetationsstrukturer, främst då av fullvuxna träd såsom ask och lönn. Ett flertal fruktträd noteras, främst äpple men även körsbär och päron. Dessa återfinns i direkt anslutning till byggnaderna, dock utanför mangården. Lejonparten av träden är fullstora och har således funnits på plats under 1860-1870 tal, vilken är den tid som är aktuell för Disagården.

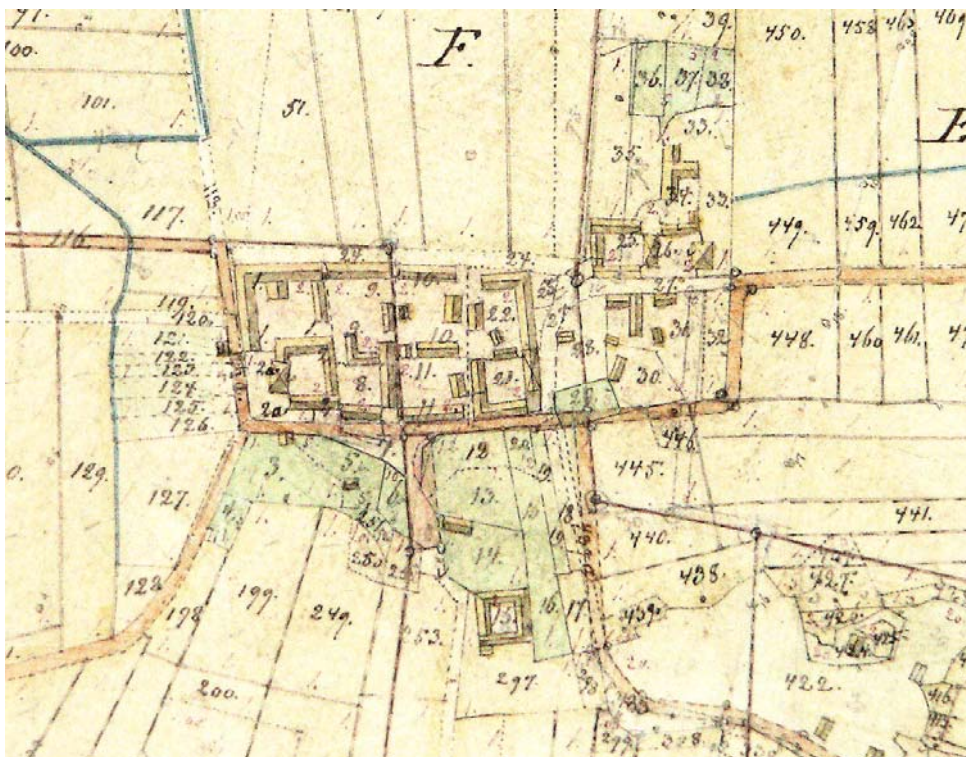
2.1.1.1 "Gränbygården"

"Gränbygården" utgör det största byggnadskomplexet på Disagården. Den består främst av byggnader från Gränby, Björklinge socken, förutom mangårdsbyggnaden som kommer från Nyvla, Bälunge socken (för vidare information om Disagårdens byggnader, se Bilaga 1). (Disagården, friluftsmuseum i Gamla Uppsala.

Laga skiftet genomfördes 1868 i Gränby. I den tillhörande textbeskrivningen (Notarium Explicato) kan vi läsa hur lantmätaren värderat och klassificerat byns ägor. Det som tas upp i handlingarna är de marker som var värdefulla. Laga skifteshandlingarna är väldigt utförliga vad gäller avkastning på åkrar och ängar, men den tar inte upp avkastning på fruktträdgården eller kålgården.

Utifrån kartan kan det utläsas att gårdarna ligger i en tät bystruktur. Fruktträdgårdarna finns noterade i textbeskrivningen som "*trädgårdar*". De olika gårdarnas fruktträdgårdar ligger placerade utanför bykärnan och i anslutning till respektive gård. Fruktträdgården som hör till "Gränbygården" uppgår till 2,6 kappland (400 m²). (Laga skifteshandling 1868. Gränby, Björklinge socken)

Byns kålgårdar ligger gemensamt placerade väster om "Gränbygårdens" trädgård. Till "Gränbygården" hör tre kålland och dess sammanlagda yta uppgår till 17,6 kappland (2710,4 m²). (Laga skifteshandling 1868. Gränby, Björklinge socken)

Laga skifteskarta över Gränby, Björklinge socken. (LMV, Uppsala)

Av Nils Ålenius dokumentation från 1920-talet av nedtagningen av Gränbygården syns det på fotografierna fruktträd (äpple och päronträd, cirka 50-75 år) vid mangårdsbyggnaden. Nyare tillskott av sibirisk ärtbuske (cirka 5-15 år) och doftolvon (cirka 5-15 år) finns också. (Ålenius fotografier)

Mangården är helt upptrampad och längs loftboden och drängstugan växer perenner (bland annat ospecificerade dagliljor). "Rabattlisterna" är väldigt slitna och det går inte att urskilja någon avgränsning mellan rabatt och övrig mark. Utanför mangården, på ömse sidor om ingången till portlidret växer två fullvuxna lönnar och runt gården växer fullvuxna lövträd, främst lönn och ask. Bakom mangårdsbyggnaden finns täppan. Fägården är liksom mangården helt upptrampad. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM och Norenhag 1975)

2.1.1.2 "Nyvlastugan"

Nyvlastugan är den tvåvåningsbyggnad som köptes som mangårdsbyggnad till Gränbykomplexet.

På fotografierna som togs vid nedmonteringen syns det att stugan i sin ursprungliga miljö stod i en öppen gårdsstruktur och inte i en kringbyggd gård. Detta gör att dess ursprungliga miljö inte är riktigt överförbar på dess nuvarande plats på Disagården.

Av detaljer på fotografierna syns att gamla exemplar av kaprifol som växer på ömse sidor om förstugkvisten och klättervildvin mot husfasaden. Inga rabattlister noteras. En fullvuxen fläder, en fullvuxen en, några spireabuskar

(antagligen ganska nysatta) samt fullvuxna exemplar av björk och lönn står i gräsmattan framför huset. Bakom huset står nyplanterade äppelträd vilka kan ha ersatt en gammal fruktträdgård. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

Nyolastugan (huset i mitten) på sin ursprungliga plats. Som det framgår av bilden var Nyolastugan inte en del av en kringbyggd gård när den flyttades till Disagården. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

2.1.1.3 "Skuttungegården"

"Skuttungegården" utgörs av mangårdsbyggnad från Ytterby, Skuttunge socken. Övriga byggnader kommer från Lälunda, Gamla Uppsala socken och från Borggårde, Hökhuvuds socken (för vidare information om Disagårdens byggnader, se Bilaga 1). (Disagården, friluftsmuseum i Gamla Uppsala)

Fullvuxna träd främst bestående av ask och björk bildar fond bakom stugan. Ett stort källand är belägen framför mangårdsbyggnaden. En rabattlist nedanför ena fönstret innehåller perenner, bland annat rudbeckior. Bakom mangårdsbyggnaden finns fruktträdgården med spridda äppelträd. Även rönn och syrenbuskage syns. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

Skuttungegården på sin ursprungliga plats. Det mörka partiet närmast kameran är ett källand. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

2.1.1.4 "Bärbygården"

"Bärbygården" utgörs av mangårdsbyggnad från Bärby, Östervåla socken och övriga byggnader kommer från Lockelsbo, Tierps socken och Östanå, Morkala socken (för vidare information om Disagårdens byggnader, se Bilaga 1).

(Disagården, friluftsmuseum i Gamla Uppsala)

Vildvin växer på ömse sidor om mangårdens entré och längs husväggen växer vinbärsbuskar. Vid gaveln på mangårdsbyggnaden finns fruktträdgården med äppelträd (cirka 50-75 år) och körsbärsträd (cirka 50-75 år). Även syren finns representerad i fruktträdgården. På framsidan växer ett stort syrenbuskage runt en flaggstång. (Ålenius, fotodokumentation, UM)

Bärbygården på sin ursprungliga plats. Längs husväggen växer vinbärsbuskar och till höger i bild skymtas syrener och en flaggstång. Framför fotografen finns vad som ser ut som ett hallonland. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM)

2.1.1.5 Nils Ålenius – Disagårdens grundare

Nils Ålenius, Disagårdens grundare föddes i Yvre i Tierp 1896 och avled i Uppsala 1968. (Ehn 1968) Nils Ålenius ansåg att den agrara omvälvningen på 1800-talets senare hälft och 1900-talets första decennier sprängde sönder gamla samhällsbildningar som gjorde samhällsmedlemmar till enskilda individer. "Känslan av samhörighet med bygden blir svagare, tryggheten i livet mindre." De nya produktionerna lockar bonden att överge sina gamla brukningsenheter och den ekonomiska tryggheten blir mindre. Hembygdsföreningen är sålunda en naturlig följd av all omdaning. "Det är ett uttryck för mänsklighetens behov av att se tillbaka, för primitiva instinkter och drifter, samfundskänslan, släktkänslan." Ålenius menade att det inte är meningen att hembygdsmuseerna

*Nils Ålenius, Disagårdens grundare.
(Ålenius, Disagården
fotodokumentation, UM)*

enbart skall bli ett museum med föremål. Rörelsens uppgift är att ta fasta på bygdens själ, dess karaktär, och "dess människors trivsel och andlig livslust". Detta måste ske innan tidens tand har ristat så djupt att allt är glömt. Hembygds museet skall också ha en kunskapsuppbyggande uppgift och bli bygdens "andliga kraftkälla". Placeringen av föremål i en naturlig miljö, som ett hembygds museum skall vara, har den fördelen att etiketter ej behöver sättas ut eftersom allt som har en koppling till det vardagliga livet och därav en logisk placering. (Ålenius 1940 s. 3 ff.)

Ett hembygdemuseum kan vara en nödlösning när bygdens viktiga byggnader inte kan bevaras på sin ursprungliga plats. Det som kan räddas på plats skall bevaras på plats. En byggnad ryckt ut sin naturliga miljö förlorar mycket av sitt värde. (Ålenius 1940. s 31 ff.)

2.2 Nuläge

Disagården är belägen i Gamla Uppsala socken, Uppsala kommun. Området är beläget inom fornlämningsområdet Gamla Uppsala. Disagården ligger mitt i ett kulturhistoriskt centrum med Uppsala högar, Gamla Uppsala museum och Gamla Uppsala kyrka i sin direkta närhet.

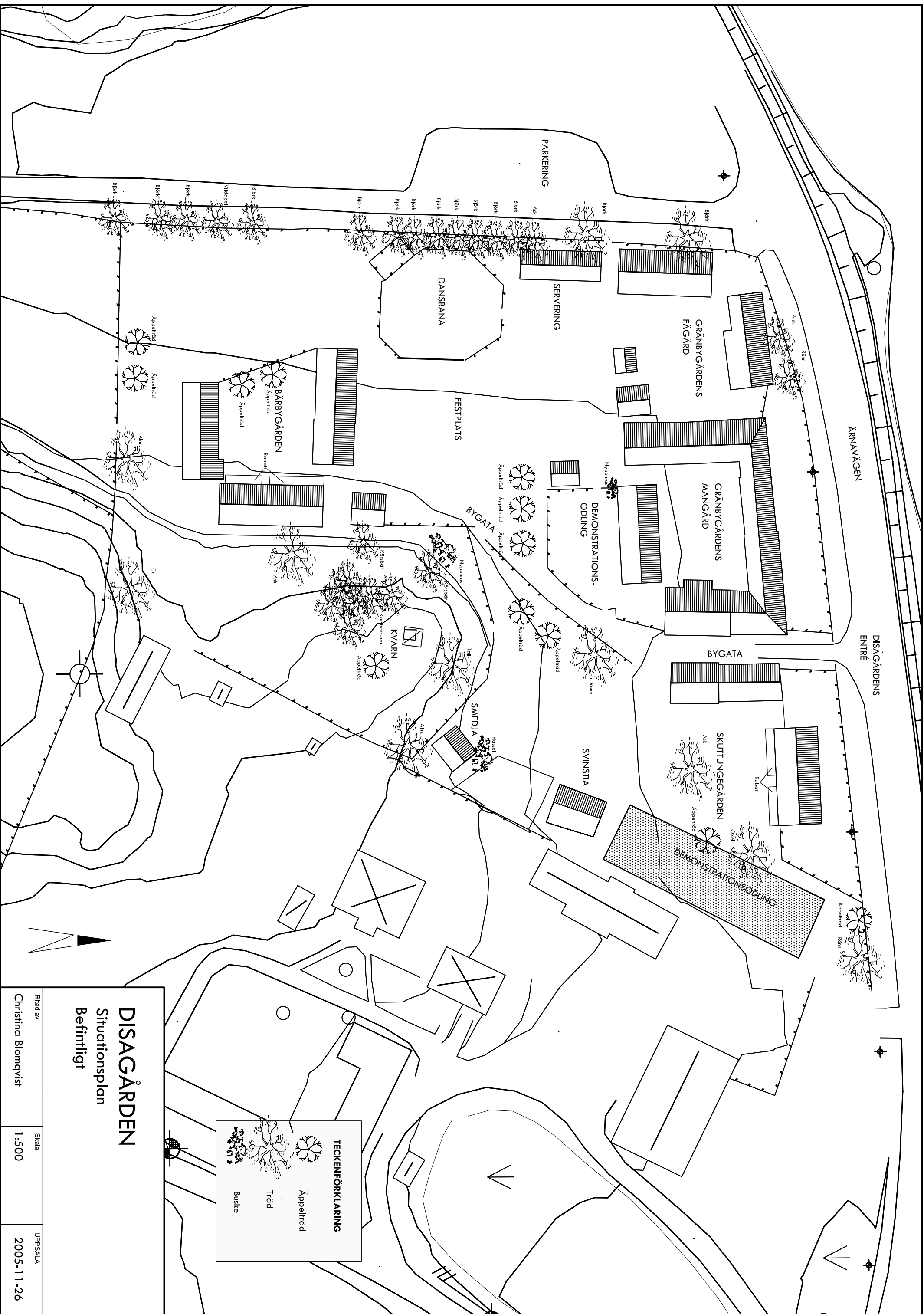

Disagården ligger nära sammanlänkat med Gamla Uppsala kyrka och Uppsala högar. (Foto: Ingemar Nilsson)

Disagården är en viktig verksamhet för Upplandsmuseet då kunskapen om det uppländska jordbruket och dess kulturarv är en av museets programpunkter. De verkställs genom drivandet av Disagården i form av bystrukturer, lokal byggnadskultur, praktisk byggnadsvård, hushållets sammansättning, djurhållning (lånade djur), slöjd och hantverk mm. Friluftsmuseet är öppet under sommarhalvåret och viss personal är säsongsanställd. (Liby 1996)

Disagårdens bebyggelsekärna utgörs i dagsläget av tre mer eller mindre fullbordade gårdskomplex: "Gränbygården", "Skuttungegården" och "Bärbygården". Till dessa hus hör bland annat en smedja, en kvarn samt ett soldattorp (under uppmontering). Genom området löper en bygata vilket knyter ihop byggnaderna till en helhet. Till den publika verksamheten finns bland annat en kaffestuga, festplats med dansbana samt toaletter. (För beskrivning av Disagårdens byggnader, se bilaga 1)

Upplandsmuseet och Disagården är med i "Fri"- de svenska friluftsmuseernas samarbetsorganisation. Upplandsmuseet har genom Disagården ett samarbete med lokala föreningar såsom exempelvis Uppsala ungdomsring och Uplands Spelmansförbund. Genom detta samarbete anordnas även evenemang som inte direkt har anknytning till museets verksamhet såsom midsommarfirande, folkdans, odlartävlingar mm.

DISAGÅRDEN

Situationsplan

Befintligt

Ritad av

Skala

Christina Blomqvist

UPPSALA

2005-11-26

3 Uppländsk trädgård och odling i ett historiskt perspektiv

3.1 Inledning

För att sätta Disagården i ett sammanhang som främjar både museet och besökaren behövs en utveckling av närmiljön kring de enskilda gårdarna. Det här arbetet skall tillföra ny kunskap till Disagården som gör att en yttre miljö kan skapas som känns så realistisk som möjligt under rådande förutsättningar. Vad är då realistiskt och vad finns det för möjligheter och förutsättningar på Disagården?

Då syftet med Disagården är att förmedla en så realistisk bild som möjligt av en uppländsk radby under 1860-och 1870-tal, är en av de viktigaste förutsättningarna att växtmaterialet som föreslås finns belagt i för Disagården relevanta källor. Detta gäller givetvis även odlingsstrukturer och odlingsmetoder. Arkiv- och litteraturstudier av för uppgiften relevanta källor utifrån tids- och lägesperspektiv måste studeras och dokumenteras.

Även de praktiska förutsättningarna måste tas i anspråk. Förslaget måste vara realistiskt skötselmässigt eftersom Disagårdspersonalen delvis är säsonganställd och deras största uppgift på Disagården är att ta hand om museets visningar och inte kan förutsättas ha kunskap i växthantering. Den praktiska skötseln av Disagårdens odlingar kommer att ske i mån av tid och därför får förslaget inte ha en alltför omfattande skötsel. Utformningen skall också passa i de ekonomiska ramar som friluftsmuseet har.

Utvecklingsförslaget skall alltså vara ett lätthanterligt dokument som skall utgöra en grund som Upplandsmuseet kan utveckla Disagårdens närmiljöer ifrån.

3.2 Tillgängliga källor

För att kunna arbeta fram en fungerande närmiljö på Disagården måste arkivmaterial över växter och odlingsstrukturer i Uppland studeras.

Vilka yttre omständigheter spelade in vid placering av odlingar och byggnader? Vilka arter och sorter förkom? Vilken relation hade de olika strukturerna till varandra? Vilka organisationer hade influenser på den uppländska slättbondens hushåll?

Influenserna på det uppländska bondehushållet var troligen många. Närheten till Uppsala med dess forskning och vetenskap, Hushållningssällskapet, slott och herrgårdar har alla satt sina spår.

Hushållningssällskapet i Uppsala är troligen den allra största influensen, då deras verksamhet direkt riktades mot bönder och torpare i form av information, "forskning" (många provodlingar av grödor och grönsaker genomfördes i Hushållningssällskapets regi) samt försäljning av växter genom trädskolan. Genom Hushållningssällskapets trädskola får vi kunskapen om vilka växter som fanns att tillgå i Uppland under 1860-1870-talet. Däremot får vi inte veta vem som köper vad och i vilka kvantiteter. Organisationen grundades 1815 för att bidra till ökad kunskap om odlandet och växters skötsel. I och med den växande kunskapen hoppades Hushållningssällskapet trygga livsmedelsförsörjningen för den ibland svältande allmogen. Ofta anordnades tävlingar eller insamlingar där premier för till exempel bästa äppelträdet, rovfroet, rågen, handarbetet eller kon delades ut. Hushållningssällskapet hade från början av 1830-talet börjat dela ut gratis fruktträd och prydnadsträd till de mindre bemedlade i samhället. Denna utdelning av träd växte och 1855 anlade Hushållningssällskapet en trädskola mellan Botaniska trädgården och Lugnet i Uppsala. Trädskolan fick snart ett tämligen rikt utbud av fruktträd, bärbuskar, köksväxter, träd, buskar, perenner och krukväxter. Trädskolan kom sedermera att flyttas till Vaksala, strax utanför Uppsala. (Bring 1915 s. 128 ff.)

En annan tongivande person torde vara Olof Eneroth lärare vid Svenska trädgårdsföreningens elevskola. (Nilsson 1987 s 22) Eneroth skrev boken *"Trädgårdsbok för allmogen"* som gavs ut med stöd av Kungliga lantbruksakademin (första upplagan 1857) och spreds bland annat genom Hushållningssällskapet. Boken är normativ och ger en genomförlig genomgång av odlingsmetoder, redskap och odlingsvärda sorter. Boken visar vilken kunskap om odling som fanns i de lärda kretsarna i samhället.

Bondedagböcker är en rik källa då de verkliga förhållandena i täppor och fruktträdgård skall studeras. Bondedagböcker är privata anteckningar som fördes av de breda folklagen, såsom bönder och torpare, under förindustriell tid. Den typiska bondedagboken innehåller noteringar rörande arbete och väder men även räkenskaper förekommer. (Nationalencyklopedin 1990. Band 3 s. 164) De specifika dagböckerna jag använt mig av är Bålingedagboken, Boglösadagboken och Torstunadagboken. Dessa bondedagböcker speglar uppländska förhållanden och är tidsmässigt intressanta. En sammanställning över de svenska bondedagböckerna har gjorts av Nordiska museet. (Larsson 1992)

Bondedagböckerna ger en unik inblick i en bondes dagliga liv. Det är dock viktigt att vara uppmärksam och källkritisk när arkivmaterial som bondedagböcker granskas. Vem är det som har gett uppgifterna, är det en kvinna eller en man? I bondesamhället fanns det en uppdelning i sysslorna mellan könen vilket är viktigt att tänka på vid värderingen av materialet. Mannens arbetssfär sträckte sig över åker, äng och skog och det var livet kring detta som han funderade över. Bondhustrun hade ansvar över djurhållningen (förutom hästhållningen, vilken mannen stod för) med slakt och reproduktion. Hon skulle även kontrollera hushållet med exempelvis beredningen av

avkastningen från gården i form av till exempel föda och textilframställning. Mannen hade ett mer riktat ansvarsområde emedan kvinnans sträckte sig över ett betydligt bredare. Under slätter och skörd fanns hon även på åkrarna men mannen ägnade sig åt kvinnogöra endast vid undantagsfall. (Flygare 1998 s. 187 ff.)

Dagböckerna som är aktuella för detta arbetet är alla skrivna av män och behandlar sålunda en bondes dagliga liv och de växter och grödor han använder. Det kan tänka sig att en kvinnas dagbok från samma tid och plats skulle ta upp helt andra växter, som för henne spelade en central roll i det dagliga livet.

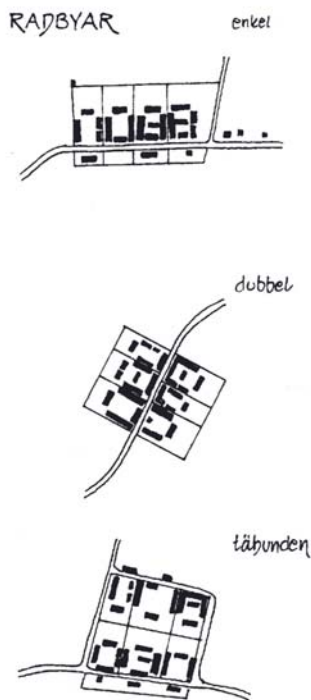
Problem finns också att slutsatser om en växts förekomst inte kan dras beroende på hur ofta den nämns. Det är inte säkert att bonden tar upp en växt som han odlat väldigt länge och känner väl, just för att den är så vanlig. En växt som däremot är ny för honom, tar han kanske upp ofta eftersom han säkert är intresserad av dess utveckling. Även odlingsskicket är ofta så naturligt för bonden att det endast medföljer som en bisats.

Uppteckningsmaterialet från SOFI är även ett rikt arkivmaterial att studera. "Upptecknare", det vill säga etnologer oftast knutna till Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala reste runt i landet och intervjuade exempelvis bönder och torpare, vilka i sin tur blev "sagesmän" eller "meddelare". Uppteckningarna skedde både genom väl sammansatta och genomarbetade "frågelistor" eller genom "fri" insamling, det vill säga den som inte skedde utifrån en frågelista. (Lilja 1996 s. 115) Det uppteckningsmaterial från SOFI som varit aktuellt för detta arbete är främst det som uppkommit genom denna fria insamling och då främst det som handlat om odling, växter och bondehushåll i slättsocknarna i Uppland under sent 1800-tal.

I Nordiska museets kulturhistoriska expeditioner, som bland annat gjordes över slättbygderna i Uppland på 1920-talet, finns material i form av uppritade gårdsplaner, textbeskrivningar och fotografier (Hammarlund-Larsson-Palmqvist (red) 1993.) Detta utgör en bra referens till hur gårdsplaner var strukturerade i Uppland. Förhållanden mellan gårdens olika byggnader, väderstreck och i vissa fall trädgård och humlegård syns tydligt i planritningar. Men i bebyggelseinventeringarna var det just bebyggelsen som var i fokus och inte miljön som omgav dem. Av den anledningen är närmiljön inte helt dokumenterad utan bara vissa delar som fruktträd och humlegård finns representerade på planritningarna. I viss mån kan också slutsatser dras hur viktiga vissa företeelser på gården är då de faktiskt blir utritade av bebyggelseinventerarna. I vissa fall saknas uppgifter om vegetationen helt, både i plan och text. När fotografiskt material värderas är det väldigt bra om betraktaren besitter goda kunskaper i växtkännedom och växtdynamik. Är det fallet kan materialet behandlas korrekt och mycket värdefull information kan utläsas såsom ålder på träd och olika växtsorter.

Laga skifteshandlingar över Gränby i Björklinge socken (1868) där den så kallade "Gränbygården" härrör ifrån, har också studerats. Då det genom laga skiftet betydde att många gårdars marker skulle omfördelas, ger handlingarna ett detaljerat och en väldigt korrekt dokumentering av de enskilda gårdarnas värde och innehåll. Uppgifter som exempelvis åkrars avkastning och areal samt fruktträdgårdens storlek finns att finna i detta text- och kartmaterial.

3.3 Uppländska gårdsstrukturer

Exempel på olika sorters radbyar.
(Lange 1997 s. 172)

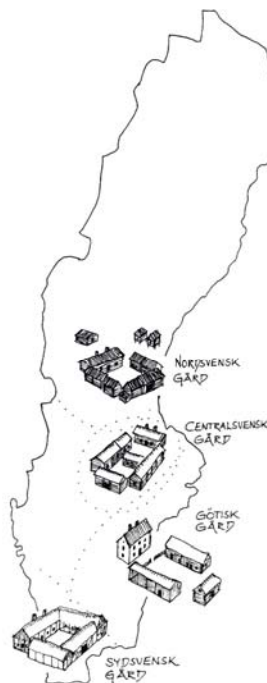
byns byggnader. I radbyn ligger gårdarna placerade att uthusen bildar en tät fasad mot bygatan och ingången till gården sker genom ett portlider. (Lange 1997 s. 172)

Under äldre tid hade varje byggnad en bestämd form och funktion. Gårdar på olika platser i landet såg olika ut beroende var de låg. I Mälardalen dominerade den så kallade centralsvenska gården där en byggnad skiljer mangård och fägård. Andra gårdsstrukturer som den götiska gården, där ett staket skiljer man- och fägård, förekom också samt en uppsjö av varianter av den centralsvenska och den götiska. (Lange 1997 s. 173 ff.)

Varje läge för bebyggelse och odling är unikt för sin plats. När "Gränbygården" låg i Gränby, Björklinge socken hade den en viss placering som blev naturlig utifrån de förutsättningar som fanns

Då Uppland ligger under högsta kustlinjen och dalbotten utgörs av glacial och postglacial lera, är bebyggelsen placerad på moränbackar och på bergsknallar och ofta i solexponerade södersluttningar. Gårdens byggnader lades på impediment eftersom all brukbar mark skulle nyttjas. (Lange 1997 s. 171)

Byn bildade en sluten enhet som skötte sina förehavanden utan större inblandning från omvärlden. (Eriksson 1925 s. 67) I Uppland var radbyn den vanligast förekommande bystrukturen. (Eriksson 1925 s. 74) De olika gårdstomterna i radbyn utgick ofta ifrån principen solskifte "tomt är tegs moder" det vill säga att storleken och läget på tomten speglade gårdens markinnehav i storlek och läge. (Cserhalmi 1999 s. 96) Radbyn kan också ha uppkommit utan att solskiftet varit inblandat: terrängförhållandet på platsen i form av en väg eller terrass, kan ha gjort att det var det mest lämpade sättet att placera

Gårdsformer före den agrara revolutionen. (Lange 1997 s. 172)

på den platsen. När byggnaderna flyttades från Gränby till Disagården, uppstod nya förhållanden att anpassa sig till. Nu fanns nya markförhållanden, nya väderstreck och annan vegetation som spelade roll för den yttre miljön och byggnadernas placering.

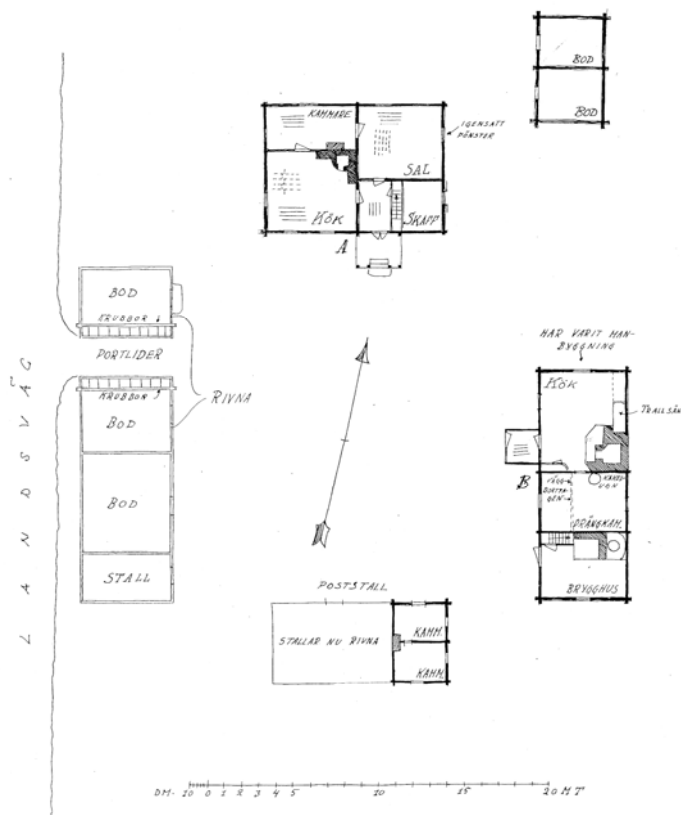
För att få en tydlig bild måste strukturer och samband från andra gårdar med liknande förutsättningar studeras. Gårdarna som kommer att gås igenom är medtagna i ett jämförande perspektiv.

3.3.1 Björkegrens, Åsby by, Björklunge socken, Uppsala län

Från fotografier kan det utläsas att gården har en götisk gårdsform där ett staket skiljer mangård och fägård.

Gårdsplanen är upptrampad och endast låga ogräsartade örter växer där. Rabattlister finns längs husets framsida och som gräns mellan rabatt och gräsmatta har kattskallar använts. En kaprifol växer mot huset på ena kortsidan. I förlängningen på kortsidan skymtas en täppa, men vad den innehåller avslöjar inte fotot. Ett plommonträd, ålder cirka 15-25 år, växer på husets framsida. Bakom huset växer skog vars bryn består av lönn, ask, björk och tall. (Topografiska bildarkivet, fotot taget 1914 (Cederblom), NM)

Från senare fotografier syns det att staketet som avgränsade mangården och fägårdens har försvunnit. En odling i en storlek av cirka 10x7 meter innehåller av fotot att döma någon sorts böna, potatis och eventuellt kål. Odlingen är uppdelad i tre avlånga delar, där bönlandet tar upp ungefär hälften av ytan. Potatisen och kålen delar jämnt på resterande del. Två fruktträd (ett äpple och ett plommon, båda träderna cirka 2-3 år gamla) har planterats i den nedre delen av täppan. Framför ett av gårdshusen växer en

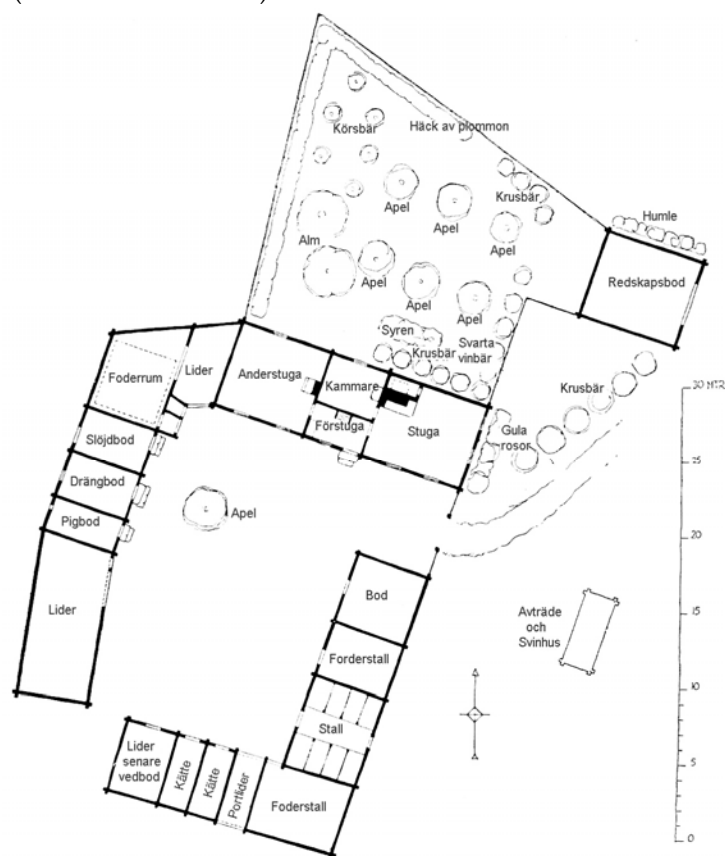

Björkegrens gård i
Åsby, Björklunge
socken.
Uppmätningen
gjordes 1924.
(Norgren,
Topografiska
bildarkivet, NM)

stor vildvuxen syren. (Topografiska bildarkivet, fotot taget 1924 (Eriksson), NM) På den uppritade planen från 1924 finns varken trädgården eller täppan markerad. (Topografiska bildarkivet, 1924 (Eriksson), NM)

3.3.2 Sundby gård, Västeråkers socken, Uppsala län.

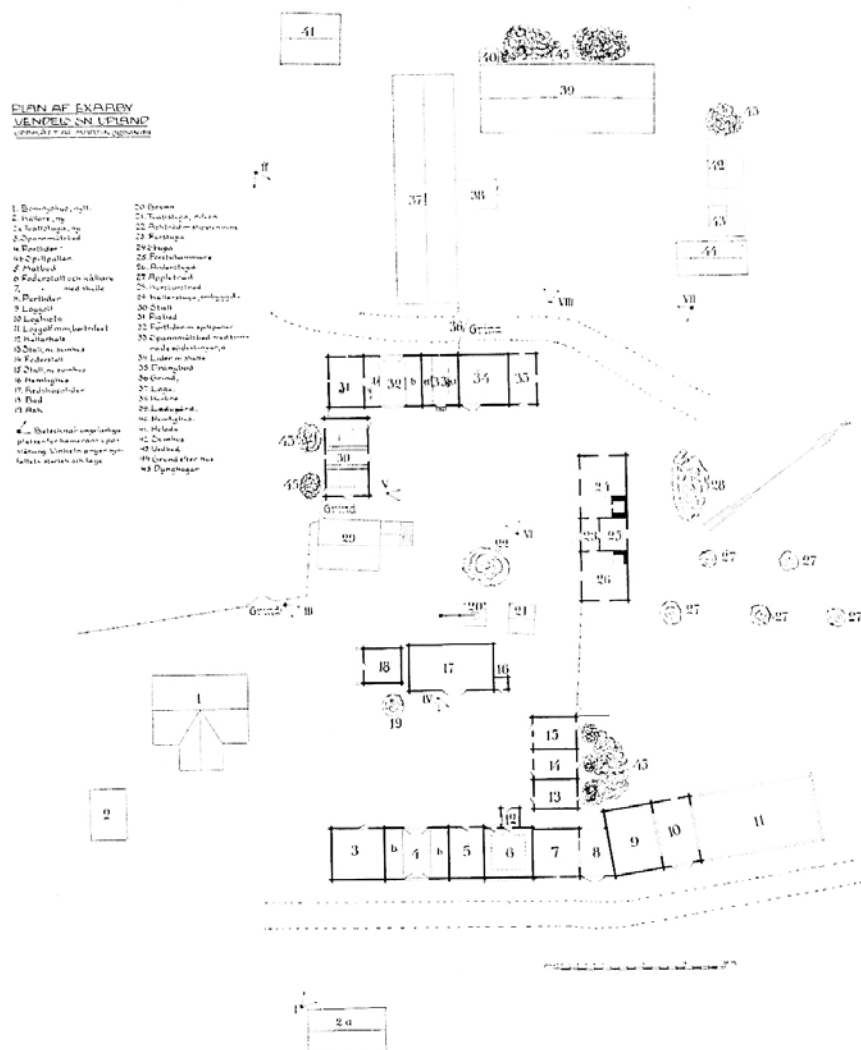
Sammanhållen och gärdesgårdsomsluten fruktträdgård med äppel- och körsbärsträd och en plommonhäck som nästan sträcker sig runt hela fruktträdgården. Fruktträdgården innehåller även bärbuskar såsom krusbär och svarta vinbär och några almar samt en syren är placerade norr om gårdsbebyggelsen. Humlestörrar är placerade utanför gärdesgården i norrläge mot redskapsboden. Varför de är placerade i norrläge finns ingen förklaring, men antagligen fanns orsaker som inte framgår av plan och text. I textbeskrivningen nämns även "humle, syrener, enkla gula rosor samt akleja, stormhatt, brandgul lilja, åbrodd, salvia m.m... samt kål och kalftomt". Gula rosor samt en ensidig allé av krusbär markerar entrén. En apel, eventuellt ett vårdträd, står på mangården, dock ej centrerad. Mangården uppgår till 20x15 m. (Olsson 1915 s. 47 ff.)

Sundby gård i Västeråkers socken. Notera den arbetade entrén till gården med gula rosor och en ensidig allé av krusbärsbuskar. Uppmätningen gjordes 1911. (Olsson 1915 s. 48)

3.3.3 Exarby gård, Vendels socken, Uppsala län.

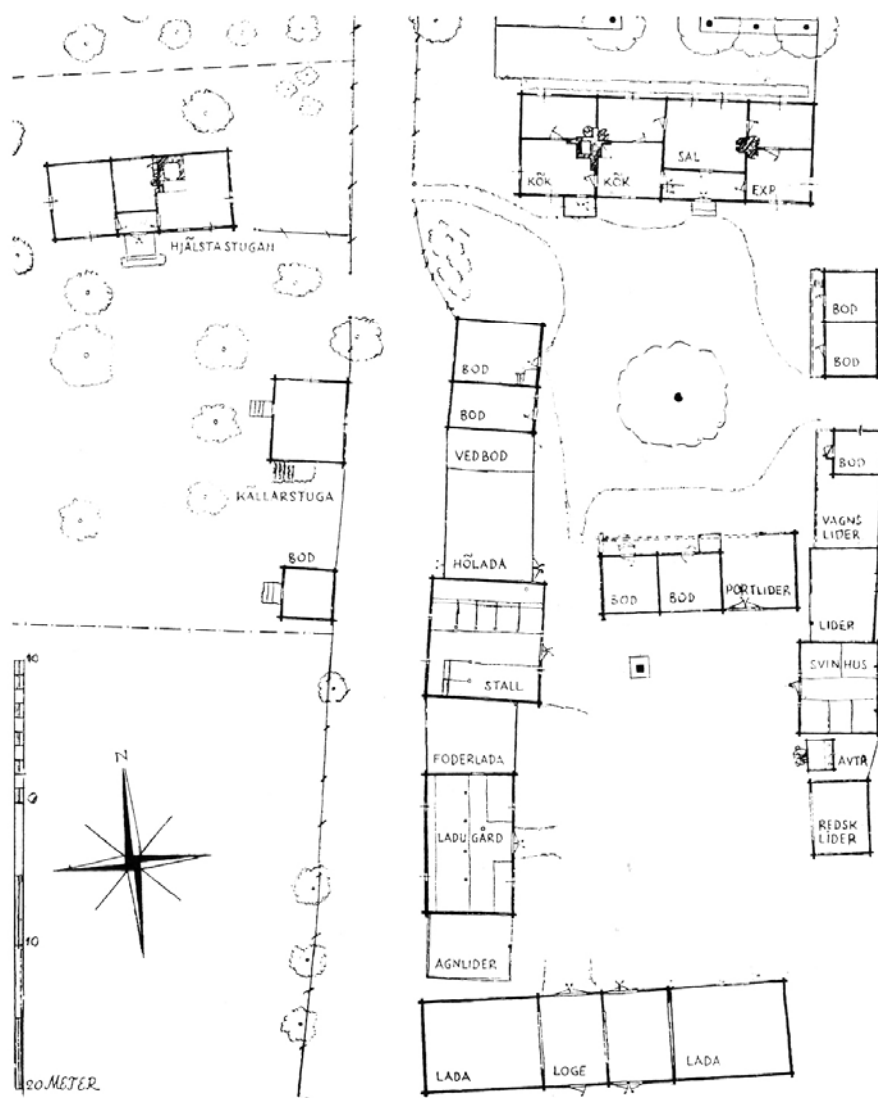
Sammanhållen fruktträdgård med äppel- och körsbärsträd. Textbeskrivningen ger vidare förklaring att den innehåller "äpple och körsbärsträd samt bärbuskar och blommor". På mangården står en ask "mitt på densamma en stor ask" som antagligen upplevs som ett vårdträd. På fägården finns ytterligare en ask, den står dock ej centrerad utan står utanför en bod. (Olsson 1915 s. 53 ff)

Exarby gård i Vendels socken. Uppmätningen gjordes 1911. (Olsson 1915 s. 54)

3.3.4 Gamla prästgården i Härkeberga socken, Uppsala län.

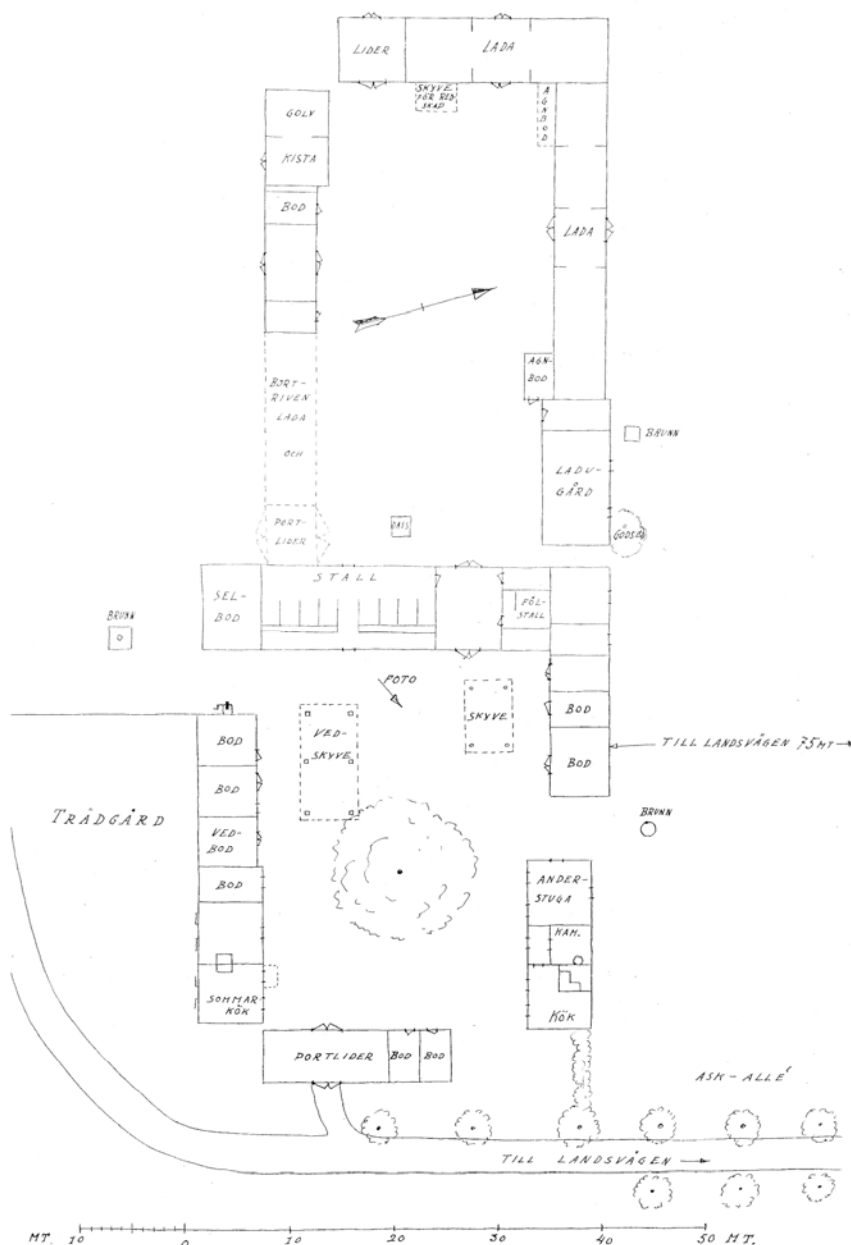
Prästgården har sin täppa bakom mangården "som med sina fruktträd i kvarter och en förvuxen berså har en klart prästgårdsmässig karaktär". Författaren menar att det är svårt att datera prästgården "De är lika enkla, tidlösa och nyttobetonade som böndernas gårdar". (Andrén 1956 s. 9) Odlingen är inte utmärkt på planen, den nämns bara i textbeskrivningen.

Härkeberga gamla prästgård i Härkeberga socken. Uppmätningen gjordes 1911. (Andrén 1981 s. 9)

3.3.5 Kroken, Forkarby no 3. Bälinge socken, Uppsala län.

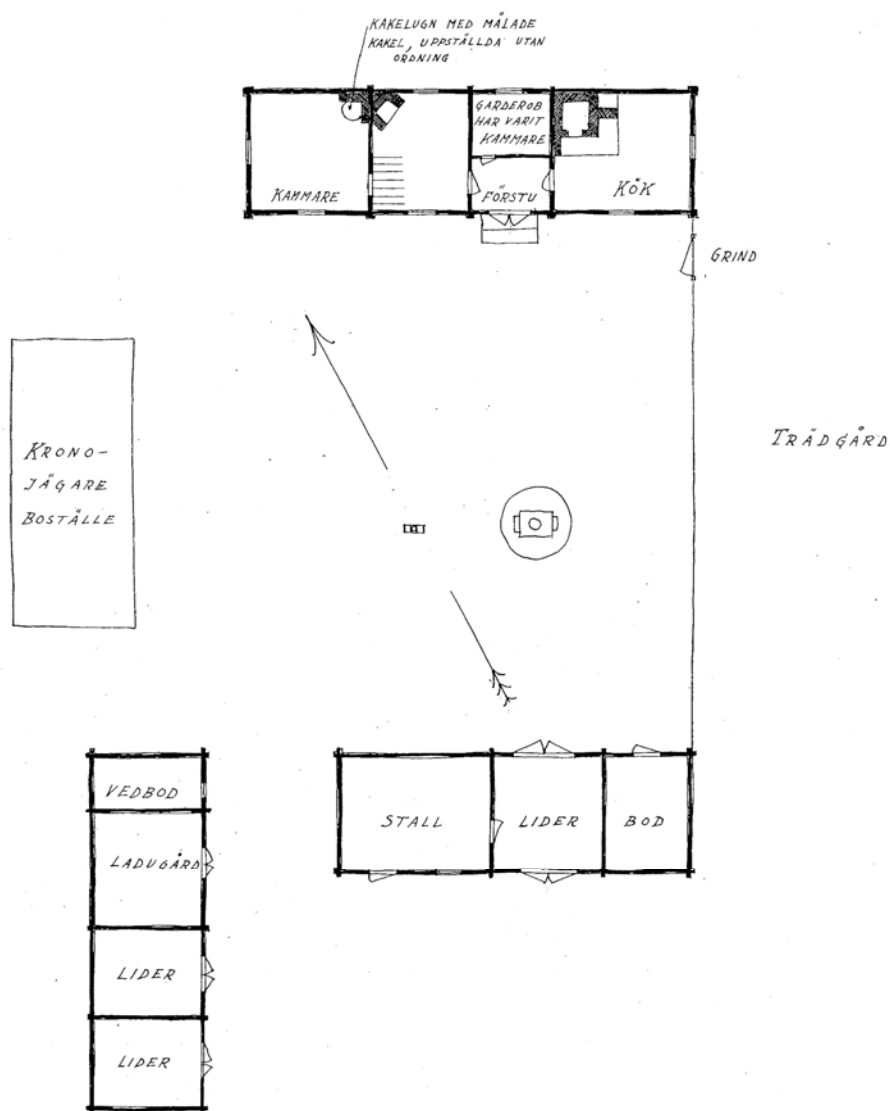
Gården består av cirka 80 hektar åkermark och 23 hektar skog och är en gård av centralsvensk typ med skild mangård och fägård. Den har en askallé vilken är dubbelsidig alldeles innan portlidret och senare blir ensidig. "Trädgården" är belägen söder om bodarna. Ingen beskrivning över vad "trädgård" menas, varken i plan eller i text. Ett vårdträd av okänd sort är centralt placerat på mangården.

Gården Kroken i Forkarby, Bälinge socken. Uppmätningen gjordes 1924. (Norgren, Topografiska bildarkivet, NM)

3.3.6 Lilla Bångsnåret, Bälinge socken, Uppsala län.

Trädgården är belägen öster om och i anslutning till mangården och avskilt från den genom ett staket eller dylikt. Ingen beskrivning över vad "trädgård" menas, varken i plan eller i textbeskrivningen. (Norgren, Topografiska bildarkivet, NM)

Lilla Bångsnåret i Bälinge socken. Gården var en arrendegård av kronan. Uppmätningen gjordes 1924. (Norgren, Topografiska bildarkivet, NM)

3.4 Växtmaterial och bruksmetoder i den uppländska täppan

Hur och vad odlade en bonde i 1860- och 1870-talets Uppland? Gården var i det stora hela självförsörjande och odlingarna var en viktig del av livsmedelskällorna.

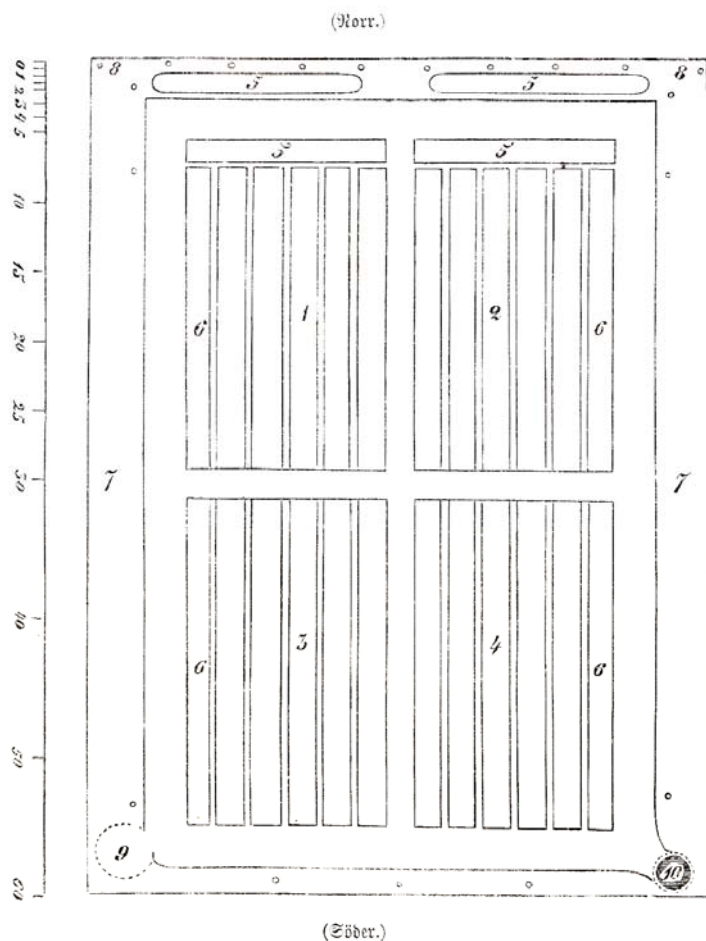
Det var ingen slump var bonden lade sina odlingar. "Människan ledmotiv har alltid varit att taga för sig, först det bättre, därefter det sämre" Det fanns en prioriteringsordning som baserades på hur viktig grödan var i livsmedelsförsörjningen. (Gren 1997 s. 23) Åkrarna, som för den uppländske slättbonden var hans i särklass största inkomstkälla, lades på de näringsrika lerjordarna. Även kålgården, vars avkastning var en viktig livsmedelskälla kunde få sin plats på lerjorden i anslutning till bebyggelsen. Det gällde att utnyttja de platser som fanns. Gynnsamma lägen i fråga om sol, väder och vind utnyttjades. Ytterligare en orsak till att bonden inte ville sprida sina odlingar var kvävefrågan. Kväve var den stora bristvaran och odlingarna måste ha kvävetillförsel i form av gödsel. Gödsel var kostsam att forsla, i både tid och kraft. Det var därför viktigt att all mark som gick att odla nära gården utnyttjades. Så långt det gick samlade bonden alltså av praktiska skäl sina odlingar.

Det finns väldigt lite beskrivet över odlingsskicket exempelvis var dessa odlingar fanns och hur stora de var. Söker man i arkivmaterialet visar det sig dock att de finns uppgifter, om än upptagna som en bisats. I Bondedagböckerna får vi ovärderliga uppgifter exempelvis av lokalisering av odlingar "Skiöt Jödsel på fyrkanten wid kammarfönstret... plantera SockerErter på". (Boglösadagboken 26/5 1874) Det varma läget längs husväggen, gödslad jord och några störra lutade mot husväggen måste ha varit en ypperlig miljö för sockerärterna. Även uppgifter över odlade växter uppkommer "Soddes Planer morötter wid köksgavelfönstre" (Boglösadagboken 18/5 1875), "Soddes kryddsaker wid Köksgavelfönstret". (Boglösadagboken 23/5 1873)

I Torstunadagboken framgår det att Anders Perhsson hade flera små kryddland. Antigen var det så att odlingarna bytte plats under åren eller så hade han flera olika samtidigt. "Grefvde lila kryddlandet i Trägården" (Torstunadagboken 19/7 1855) och "Rusta lilla kryddlandet utom fänstret..." (Torstunadagboken 13/5 1848)

Begreppet "*trädgård*" används som tidigare sagt ganska brett. Antagligen använde Anders Fast, mannen som skrev Boglösadagboken "*trädgård*" på samma sätt som vi gör idag, alltså som ett samlingsnamn för samtliga odlingar "Kyrde påtatislandet i trädgården". (Bälingedagboken 28/10 1856) Även i uppteckningsmaterial finns trädgårdsbegreppet. "I trädgården odlas vinbär, krusbär och jordgubbar. Även morötter, rovor och äpplen finns där." (Vasänge accnr: 33034:1-2) "*Kryddlandet*" används i en vidare bemärkelse mot vad vi är vana vid "Soddes Morot och Nackfrö samt Røbetfrø Lök och SockerErter på kryd:lande". (Boglösadagboken 13/5 1870)

I Eneroths "*Trädgård för allmogen*" får vi ett förslag på hur en odling kan se ut. Även om Eneroths förslag kan ha haft viss genomslag, skall förslaget nog tas med en nypa salt, då det känns lite för skrymmande för en bondes nödvändiga pragmatism.

1. 2. 3. 4. Qvarter för köfswärterna enligt wezelbruket. 5. 5. Qister för blomster. 6. 6. Qister för köfswärter kantade med lägre blomsterwårter. 7. 7. Qister för fruktträd och bärbuftar. 8. 8. Rosenbuftar. 9. Löffal. 10. Brunn eller wattenkar.

Förslag över en "mindre trädgård" från Eneroths (1867) "*Trädgård för allmogen*".

Odlingen bedrevs liksom idag i sängar eller bäddar "Sattä wi potatis på 3. s Sängar å krydlande". (Boglösadagboken, 21/5 1870) Detta är antagligen ett odlingssätt som har levt kvar på grund av dess förträfflighet. En upphöjd säng ger ett gynnsamt mikroklimat samt är ett lättskött system som även ger en enkel och lättöverskådlig struktur. Odling i lavar eller drivbänkar förekommer också.

För att utnyttja odlingsytorna maximalt var det bra att plantera växterna i förband. "Alla plantor skall sättas i förband, förutom störbönorna. (Eneroth

1867. s. 14) Plantering av växter i förband utnyttjas även i dag i intensivt utnyttjade ytor.

Alla planter jättas i förband (med undantag af störböner).

Suru tätt de olifa planterna skola jättas, berer på det olifa utrymme de ferdra. Derom nedanför wid frågan em

Exempel på förbandsodling: Denna typ av odling utnyttjar odlingsytan maximalt. (Eneroth 1867)

3.4.1 Odling för nytta

Vad odlade en bonde i 1860- och 1870-talets Uppland? De växter som odlades användes i kosthållningen men även i den folkliga medicinen.

De olika nyttoväxterna hade en inbördes prioritering. På de bästa lägena odlades kålväxter (och potatis när den fick sitt stora genomslag) i större enheter. Växter såsom ärtor, bönor och kryddväxter odlades i där gynnsamma lägen uppstod exempelvis vid en husvägg. På de sämsta platserna, både ur sol- och jordartssynpunkt växte fruktträden och bärbuskarna.

De växter som odlades förvarades i jordkällare eller lagrades genom torkning eller syrning.

3.4.1.1 Kålväxter

Rovor var rikligt odlade både för att användas i hushållet och som foder. Olika sorter rovor odlades: "Trindrovan: Ett annat namn för 'rundrovan' som jämte 'långrovan' (se d.o.) allmänt odlad. "Trindrovan" var kofoder." (Cederroth accnr: 34520. J. Eurell) Enligt Eneroth odlas även marksiska rovor eller majrovor som de också kallas. (Eneroth 1867 s. 34)

Rotkål odlades mycket och kunde både förkultiverades i kallbänk eller sås direkt på friland. Eneroth rekommenderar att rotkålsplantan skall stå med 3 quarters mellanrum (cirka 45 cm) mellan planta och rad. (Eneroth 1867 s. 33) Anders Fast, mannen bakom Boglösadagboken odlade mellan åren 1872- 1875 200-400 rotkålsplanter "Planteras Öfver 4.hundra Rotkålsplanter". (Boglösadagboken 8/7 1872) Följs Eneroths exempel med plantavstånd har Anders Fast vid odlandet av 200 planter ett land på cirka 39 m². När han odlar 400 st har hans land en yta av cirka 77 m².

Vitkål, grönkål (eller blåkål som den också kallas) odlas också. Vitkålen drogs liksom rotkålen upp i kallbänk och planterades sedan ut i sängar i förband med en aln (1 aln=59,4 cm) mellan plantorna och raderna. Grönkålen kunde också sås direkt på friland, tidigt om våren eller på platser "som under våren burit tidiga grönsaker". Då grönkålen enligt Eneroth föredrar skugga sås den med fördel på lister under träd. (Eneroth 1867 s. 28f)

Kålväxterna odlades oftast i stora, separata odlingar "Rovgård: Rovland, det stycke av en åker eller träda på vilken man odlade rovor och kring vilken man förr nästan alltid 'stängde' med någon enklare form av gärdesgård t.ex. 'skössla' (se d.o.)... Efter gammalt hade dom stängsel kring rovgårn." (Cederroth accnr: 34520. I. Eriksson)

Enligt laga skifteshandlingen från Gränby, Björklinge socken utgör "kålgården" en yta av 17,6 kappland (2710,4 m²).

3.4.1.2 *Potatis*

Potatis började komma in i allmogens odling runt mitten av 1800-talet.

Enligt Eneroth skall potatisen planteras med tre rader på 2 alnars säng, 12-15 tum (cirka 33-38 cm) mellan varje rotknöl. (Eneroth 1867 s. 37f)

1864 gjordes en stor provodling vid Hushållningssällskapets trädskola där 50 olika sorters potatis prövades. En anledning till detta stora försök kan vara att det inte fanns så många olika sorter i omlopp. Hushållningssällskapet ville i sin ställning som växttributörer få ut friska och pålitliga sorter till bönderna (HS, A1a vol. 19). I Eneroth ges 'Bisquit potatis' och 'röd Sachsisk lökpotatis' som förslag på bra sorter för odling. (Eneroth 1867 s. 37f)

När arkivmaterial studeras skall det noteras att en potatissort ofta kallas för olika namn. De mest förekommande potatissorterna i Uppland enligt arkivmaterialet är Röd amerikanare och Early Puritan "bråpotatis - tidig potatis. Sorter: 'Amerikanare' (en rödskalig sort), 'puritanare' = Early Puritan. Amerikanare odlades säkert omkring 1890" (Westin accnr: 28891).

Röd amerikanare kallas även Amerikanische rothe, Amerikanare, Early Rose, Röd rosen eller Rosen. I en uppteckning får vi även en bedömning hur den smakade och hur den lagades. "Amerikanare: Tidig röd potatis som odlades i medd:s ungdom i Råby, Vaksala; Vi hade en sort rö potatis, som vi kalla' amerikanare. Dom vart so stora, å dom va goa' som färska, men sen ville vi inte ha dom så gärna annat än till potatismos och sallad." (Cederroth accnr: 34520. A. Karlsson) Av de sorter som nämns i Hushållningssällskapets provodling och som kan överensstämma med uppteckningarna är: 'Engl. Bisquit', 'platte hellrote Bisquit' och 'Amerikanische rothe'. (HS A1a vol. 19)

Sättet att utnyttja potatisen maximalt vid sättning säger mycket om den intensiva hanteringen av livsmedel där inget fick gå till spillo "Man bär upp potatis, skär den i bitar och sätter. Blindbiten- utan ögon- ges åt grisarna". (Wikander accnr: 30945) Eneroth anser att potatisen inte skall delas vid sättning utan att endast "friska, fullt utbildade medelstora potäter" skall sättas. (Eneroth 1867 s. 37f)

3.4.1.3 *Rotfrukter*

Rotfrukter såsom morötter, rädisor, rödbetor, palsternackor, persiljerötter, rättikor, selleri och jordärtskockor odlades i bondehushållet "wi Tog Upp Moröter Nackor och Röbettor Samt ErtSkockor". (Boglösadagboken 15/10 1867)

Morötter, persiljeroten, rödbetan och palsternackan sås enligt Eneroth på friland och gallras så att det är 3 tum (cirka 8 cm) mellan plantorna, rödbetorna och palsternackorna något mer. Rödbetan anses dock inte vara lika

Morot – *Daucus carota*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

användbar som moroten, då morötter odlas både till hushållet och till djuren (fodermorötter). (Eneroth 1867 s. 34f) Även jordärtskockor sås på friland men med cirka 60 cm mellanrum mellan knölarna. Då jordärtskockorna bildar höga plantor bör de planteras så att de inte skuggar andra växter. (Eneroth 1867 s. 37f) Sellerin förkultiveras i varmbänk och planteras sedan ut i sängar med cirka 30 cm mellan plantorna. (Eneroth 1867 s. 36)

Rädisor uppkommer någon enstaka gång i uppteckningarna "...sådde rädisfrö" (Bälingedagboken, 9/6 1856) men det verkar inte vara vanligt förekommande. Rädisan får omdömet att användningen är ännu mindre än rättikan och den kan ej förvaras. (Eneroth 1867 s. 35)

3.4.1.4 Ärtor

Sockerärtor odlades enbart för baljans skull, medan spritärter odlades för ärtans. (Eneroth 1967 s. 41 f.) Sockerärtorna kunde odlas på ställningar som lutades mot en husvägg "Skiöt Jödsel på fyrkanten wid kammarfönsStret Och Grefte den och Rustan för att plantera SockErter på." (Boglösadagboken 26/5 1874) Ställningen kunde vara av grenar som lutades mot väggen. En husvägg medför bra odlingsbetingelser för sockerärtorna, då om de har något att klättra på bildar relativt höga, rangliga exemplar som är känsliga för vind. Eftersom sockerärtan odlades för baljan, var det viktigt att den inte låg mot jorden och blev smutsig. Odlades den i sängar täcktes marken med ris eller dylikt så att ärtskidorna inte trycktas mot jorden och blev smutsiga. (Flink 1994 s.162) Spritärterna däremot, som bildar ganska stadiga plantor kunde stå utan skydd.

I uppteckningarna benämns ärterna utifrån sin färg " Sodde GråGummår Samt Gröna och wita Erter". (Boglösadagboken 3/3 1875) Eftersom det var spritärten som odlades för sina ärtor och sockerärtan som odlades för sina skidor, kan slutsatsen dras att när det i bondedagböckerna talas om exempelvis grönärter eller vitärter måste det vara olika sorters spritärter som åsyftas. Grågummor är en ärtsort som uppkommer ofta, däremot är det svårt att exakt säga vilken sort det är, ett förslag som låter rimligt är dock: "Grågummor: En sort stora gråaktiga ärter med mörkröda fläckar (möjligen gråärter *Pisum arvense*)... Förr odla´ dom grågummer, men hade inga i

Råby...Grågummor stuva´ dom som dom stuva´ bruna bönor". (Cederroth accnr: 34520. A. Karlsson)

Ärter förvarades genom torkning. De torkades genom att hässjas på en ställning "För torkning av ärter har man använt en ärtkase gjord av gärsel". (Ehn accnr: 25943) De kunde även hängas inomhus under taket för att torkas. (Muntlig källa: Autio UM)

3.4.1.5 Bönor

Bondbönan såddes i omgångar över hela odlingsäsongen, då den ofta ätna bönvällingen, smakade bäst om den var gjord på unga bönor. "Senbönor: Bondbönor som såddes senare är de andra för att man skulle få sin bönvälling långt in på hösten; bondbönor sådde man vanligen två omgångar men någon försökte med tre, och den första omgången var 'tidiga bönor'." (Cederroth accnr: 34520. J. Eurell) Bönorna odlades i till exempel kryddlandet "I mitt Kryddland ...ok bonbönr." (Boglösadagboken 23/5 1873)

"Turska" eller turkiska bönor förekommer ofta i bondedagböckerna. Enligt trädgårdslitteratur ingår störbönan i denna grupp. (Eneroth 1867 s. 43 f.) "Störa Jag Turska bönor mm". (Boglösadagboken 11/7 1855)

Bönor torkades som ärterna.

3.4.1.6 Kryddor och örter

Kryddor och örter odlades på varje gård. Kryddorna användes för att, precis som idag, förhöja måltiderna "Mejram odlades och torkades och används i köträtter." (Ohlsson accnr: 25496 (16)) Många användes också i folkmedicinen "Alve, Balsama, Salvia... att stilla blod med." (Tapper accnr: 27194 s. 7)

Då kryddväxter trivs i soliga lägen odlades de ofta i lister mot en husvägg "Soddes kryddsaker wid Köksgavel-fönstret". (Boglösadagboken 23/5 1873) Växter som åbrodd, libsticka, malört, salvia, körvel, mejram, timjan, persilja, dill och gräslök var vanligt förekommande i kryddlisterna "Man har små blomtäppor med Åbrodd och Lipsticka." (Tapper accnr: 27194 s. 8)

I en tävling som arrangerades av Hushållningssällskapet 28/1 1862 premierades frön av tobak "Virginianskt tobaksfrö". (HS A1a vol. 17) Uppgifter angående tobak uppkommer varken i bondedagböckerna eller i Eneroth (1967).

Oregano - *Origanum vulgare*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

3.4.1.7 Humle

För att slippa importera humle till Sverige kom 1734 en lag om att alla hemman skulle odla minst 200 stänger humle. (Flink 1994. s 153) Det är oviss hur det efterlevdes med antalet stänger, men att odlingen av humle var utbredd är ingen tvistefråga.

Humle - *Humulus lupulus*.
Baggen på bilden är kanske den ohyra Eneroth ville undvika då han rekommenderade att humlestörarna skulle putsas och rengöras efter varje säsong. (Bild: Lindman 1917-1926)

Samtliga bondedagböcker tar vid flera tillfällen upp humleodling "Stör Hummelgårdarna, och bundit tågar". (Torstunadagboken 27/5 1853) Även Hushållningssällskapet uppmärksammar humleodlingen och ger 1862 pris för "de wackraste och bästa Humle". (HS A1a vol. 17)

Humlen odlades för egen framställning av öl. "All humleodling för eget bruk." (Lindström accnr: 18649) Eneroth rekommenderar att man skaffar humle från takter där bayersk humle odlas, exempelvis från Gotland. (Eneroth 1867 s. 68f.) Vid 1800-talets slut hade nämligen ölframställningen ändrats hos bryggerierna och den nya tekniken krävde humle med högre halt av lupulin (bitterämne) än den tidigare odlade svenska humlen hade. På Gotland börjades det efter förändringen att odla bayersk humle som hade denna rätta halt av lupulin och denna nya sort spreds sig på så sett till andra delar av landet. (Flink 1994 s. 154)

Humlen odlas bäst i ogräsfri, väl gödslad och lucker jord i skyddade, soliga lägen. Första året planteras några rötter i varje grop i maj, och de mest livskraftiga av leds upp på stören, de andra får ligga kvar

på marken. I oktober skärs plantorna ner och störarna tas bort. Plantorna täcks med jord, "så att en liten kulle bildas för hvarje plantgrupp". Senare på hösten gödslas hela humlegården. Året efter, när tjälen gått ur marken, tas jordtäckningen bort och väl avbarkade störrar med en längd av 9-10 alnar (cirka 5,3-5,9 m) sätts ned, en i varje humlegrupp. De tre bästa rankorna väljs ut att klänga på stören, de andra tas bort. Växer inte humlen som den skall i maj månad, måste extra gödsel tillföras på de klenaste plantorna. Rankorna måste ses efter så att de inte lossnar från störarna. För att avhjälpa detta problem skall det alltid finns stegar vid humlegården, så vilsekomna rankor kan hjälpas till sin rätta plats. När humlen skördas, vilket bör ske en torr septemberdag, skärs plantorna av 1,5 aln (cirka 0,9 m) från marken. Stören tas bort och hålet efter den fylls igen. Sedan täcks och gödslas plantorna på

samma sätt som förra året. Det tredje året, när tjälen gått ur marken, borttages åter betäckningen. Plantorna skärs ned och topparna som skärs bort, 4-5 tum (cirka 10-13 cm) långa, används som förökningsmaterial. Denna beskärning skall göras varje år. Efter skörden skärs plantorna ned och gödslas som föregående år. (Eneroth 1867 s. 68 ff)

Störarna skall tas bort mellan varje växtsäsong för att rengöras och putsas med bandkniv. Anledningen till behandlingen är att få bort ohyra som kan ha lagt ägg i störens ojämnheter. (Eneroth 1867 s. 70)

Jorden under störarna skall inte täckas med ris eller dylikt, då jorden alltid skall kunna skötas och hållas lucker och ogräsfri. (Eneroth 1867 s. 70)

3.4.1.8 Lökväxter

Gräslök - *Allium schoenoprasum*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

Gräslök, piplok och vitlok odlas i lister och tillhör de fleråriga köksväxterna. (Eneroth 1867 s. 26) Gräslök och vitlok odlades och åts förr flitigt, ofta till den grad att folk luktade ganska mycket. I och med borgerskapets vurm för renlighet under 1800-talets slut som i viss mån också spred sig till de lägre stånden, avtog ätandet drastiskt. (Flink 1996 s. 163)

Av ettåriga lökväxter odlas rödlök, vit holländsk lök, schalottenlök och purjolök. Schalottenlöken är den minst härdiga sorten och den odlas mest i södra Sverige samt på Öland och Gotland. (Eneroth 1867 s. 38f.)

Rödlöken sås i rader med 2 alnars bredd (cirka 1,2 m). Löken skördas då bladen börjar gulna i spetsarna. De minsta lökarna kan användas som "sticklök", det vill säga lök som sätts tidigt om våren på kalljord. Denna lök blir färdig i juni och lagras ej, utan används direkt då det inte finns annan lök att tillgå. De mest odlingsvärda sorterna av rödlök är Blodröda holländska och Strasburger. Frön odlas bäst genom att de största lökarna planteras på det varmaste och

mest skyddade stället i trädgården. (Eneroth 1867 s. 38f.)

Vitlöken (som Eneroth även kallar syltlök) odlas som rödlöken, men med den skillnad att smålökarna skiljs vid skörden och sätts ned i jorden igen. Löken skall sättas 1 tum djupt (2,54 cm). (Eneroth 1867 s. 38)

Purjolöken sås i bänk i mars eller april för att planteras ut i juni i rader med 2 alnars bredd (cirka 1,2 m) och 6 tum (cirka 15 cm) mellan varje planta. Bra sorter är Musselburgh, London Flag och Rosenpurjo. (Eneroth 1867 s. 38)

Hushållningssällskapet anordnar en tävling 1862 där pris utdelas till "lökväxter: Holländsk röd och vit, Spansk Portugisisk och Charlotten Lök samt Purjo". (HS AIa vol. 17)

Lök förekommer sporadiskt i bondedagböckerna och enskilda sorter tas inte upp "Morot och Nackfrö samt Röbetfrö Lök och Sockerärter på kryd:lande". (Boglösadagboken 13 /5 1870)

3.4.1.9 Gurkväxter

"Av alla köksträdgårdsväxter fodra dessa den varmaste platsen samt det soligaste, lugnaste läget..." Gurkorna odlas på särskilt uppbyggda lister som utgörs av 3 kvarter (cirka 45 cm) djupt lager hästgödsel med 8 tum (cirka 20 cm) djupt lager lös jord på. Odlingsvärda sorter är Slanggurkor (vita och gröna) och Druvgurkor (den så kallade Västeråsgurkan är omogna kartar av druvgurkor). (Eneroth 1867 s. 30f.)

Uppgifter om gurkodling förekommer både i uppteckningsmaterial och i bondedagböckerna "Satte gurkfrö". (Bälingedagboken 30/5 1856)

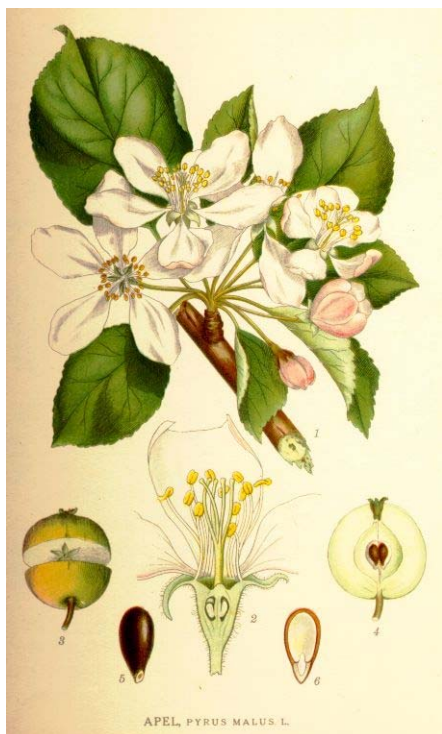
Gurkorna odlades i en lav eller en sorts drivbänk "Mullbänk: drivbänk (huvudsakligen för odling av gurkor) mullbänken bestod av ett lager matjord på ett lager stallgödsel och alltsammans inom en ram av kantställda bräder; Man hade glas över mullbänken." (Cederroth accnr: 34520. A. Karlsson) "Gurklave ' gurklåda hopslagen av bräder och fylld med jord.". (Tiselius accnr: 303:619 (16)

Det finns varierande uppgifter angående mullbänken. I Nationalencyklopedin beskrivs mullbänken som "Jord- och stenfyllning som förr lades längs stenfoten och väggens nedre del... för att hindra drag och förbättra isoleringen mot kyla; eller lång jordfylld bänk som i samma syfte placerades längs väggen inuti stugan och samtidigt kunde fungera som sitt- och liggplatser". (NE 1994 band 13 s. 493) I uppteckningsmaterial används mullbänken också som odlingsplats. I Boglösadagboken berättas det om mullbänk, men om något växte i den nämns ej "...Sedan laga Jag Mullbäncken Efter Galten." (Boglösadagboken 17/10 1855) Fast om mullbänken endast innehåller sten och jord som Nationalencyklopedin beskriver, finns det ju ingen anledning för galten att böka i den.

3.4.1.10 Frukträd

Av de frukträd som förkommer var äpple och körsbär vanligast, men även päron och plommon odlas "satte 7 Peronträd i nya trädgården". (Torstunadagboken, 17/10 1850) Det är troligt att frukternas naturliga sötma spelade in i viljan att odla frukträd då socker var stor en bristvara. Frukträden måste också ha haft en annan stor odlingsfördel då de kunde stå på mager jord och ge skörd trots undermålig skötsel och kvävebrist. Av den anledningen kan vi räkna med att träden säkerligen var mycket mindre än vad de är idag då de ofta blev placerade i ganska blockrik, oländig terräng. Huruvida trädbeskränning förekom är ovisst, i det stora hela var träden nog relativt misskötta. Den skötsel som förekom var nog den mest nödvändiga "Såga torra kvistar ur aplaträdet". (Torstunadagboken 27/5 1853)

Frukträdgården var ganska stor, i laga skifteshandlingen från Gränby gård, Björklinge socken ser vi att frukträdgårdens storlek uppgår till 2,6 kappland (400 m²). I Bondedagböckerna nämns "Hjälpte jag Bolin att Plantera 5. Plommontren och 5. Kiörsberstren". (Boglösadagboken 14/11 1866)

Äpple - *Malus domestica*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

Det är väldigt sällan fruktträdens sorter nämns, vanligtvis kallas de endast för arten. Någon enstaka gång uppkommer sorter "Larsmässpäron sa vi, men annars är det samma som gråpäron. Dom där larsmässpäron hålls inte. Man måste äta dom mäsamma, men det går an te' koka av dom" (Cederroth accnr: 34520. A. Karlsson). Enligt "Tidning för trädgårdsodlare" (1869) och Eneroth (1867) är Larsmässpäron detsamma som Augustipäron och inte Gråpäron. Vilken frukt Anna Karlsson ätit i sin ungdom är svårt att veta, dock var både Augustipäron och Gråpäron till försäljning i Hushållningssällskapets trädskola.

Fruktträden köptes antagligen från Hushållningssällskapets trädskola, där det fanns ett digert utbud av äppel-, päron-, plommon- och körsbärsträd att välja mellan. Ofta fanns det också både sommar-, höst- och vinterfrukt av de olika arterna. Trädskolan köpte själva sina fruktträd från en plantskola i

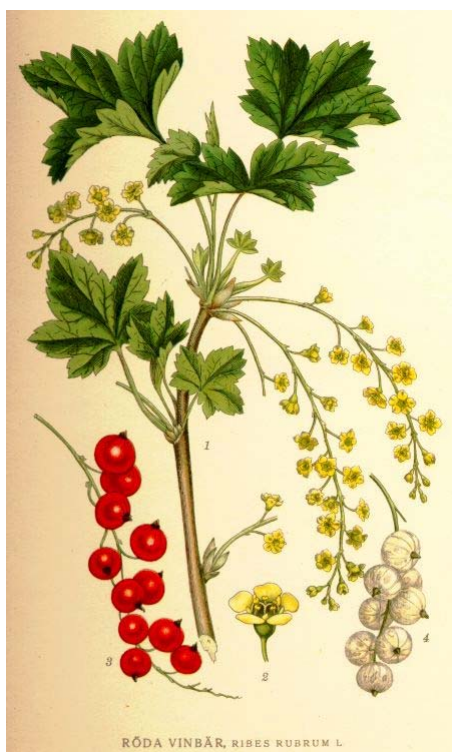
Lübeck, Tyskland. I en räkning från Lübeck märks 12 olika äppelsorter, 6 päronsorter, 8 körsbärssorter och 5 plommonsorter. (HS A1a vol. 18, 30/10 1855)

Flera av de sorter som trädskolan distribuerade finns fortfarande i produktion och många är vanligt förekommande i svenska trädgårdar. Trädskolan kunde 1868 stoltsera med 60 äppelsorter, exempelvis Vit och röd astrakan, Gloria Mundi, Gravensteiner, Grågylling och Ribston. Även 32 päronsorter som Augustipäron, Catillac, Gråpäron och Kanelpäron, 24 körsbärsträd som Bigarreau, Klarbär och Ostheimer samt 25 plommonträd som Aprikosplommon, Kungsplommon och Reine Claude. (Tidning för trädgårdsodlare 1869)

Eneroth rekommenderar flera äppelsorter såsom Hampus, Windsor och Melonäpple. Av odlingsvärda päron nämns Fulleröpäron, Höstbergamotte och Pundpäron. Bra körsbärssorter som rekommenderas är Elton (Bigarrå) och Klarbär och av plommonsorter nämns Reine Claude, Mirabelle, allmänt gul- och vitplommon. (Eneroth 1867 s. 59ff)

Då Hushållningssällskapet ville verka för att träd med goda egenskaper spreds, anordnas det fruktträdstävlingar där olika sorter premieras, exempelvis "Fruktträd: Sex sorter de bästa Äpplen, fyra sorter de bästa Päron, fyra sorter de bästa Plommon." (HS A1a vol. 17)

3.4.1.11 Odlade bär

Röda vinbär - *Ribes rubrum*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

Bär odlades i stor utsträckning. Krusbär och röda vinbär var det absolut vanligaste men även svarta vinbär, hallon och jordgubbar odlades också "I trädgården odlas vinbär, krusbär och jordgubbar..." (Vasänge accnr: 33034:1-2). Bärbuskarna led antagligen av samma hårda behandling som fruktträden, med undermålig skötsel och dålig ståndort. Hushållningssällskapets trädskola sålde bland annat röda-och vita vinbär, svarta vinbär (sorter: King of Nepal, Victoria), krusbär, hallon (sorter: exempelvis Catavissa och Röda Antverpiska) och jordgubbar. De flesta arter såldes bara som grundform utan förädlade sorter. Av hallon finns det däremot 10 sorter.

I Hushållningssällskapets räkenskaper ser vi att även bärbuskarna köptes från Lübeck. (HS A1a vol. 18 1855) Ingen av bärsorterna finns dock i dagens plantskoleproduktion. Antagligen gav de gamla sorterna små frukter och dåliga skördar. Många äldre sorter är dessutom ganska sjukdoms-

känsliga och det kan också vara en anledning.

Fläder var en vanlig växt på gården "Plantera...samt 6 Fläderblomsqvistar" (Boglösadagboken 25/5 1863) och den förekommer på nästan alla gårdar i Uppland.

3.4.2 Odling för nöje

Bondens närmiljö var först och främst inriktad på att ge avkastning. Men för den skull skall slutsatsen inte dras att det vackra inte var viktigt. Som Eneroth skriver: "Blommorna, slutligen, äro oss wisterligen enbart till nöje, medest fina vackra färger och fin täcka växt; med det finnes nöjen, som förädla människan, och till besta nöjen hörer umgänget med blomstren" (Eneroth 1867. Inledning).

Att ha möjligheten att avsätta mark till enbart förlustelse var ett tecken på rikedom. Denna möjlighet fanns i regel inte på de enklare bondgårdarna, men på de mer förmögnare gårdarna förekom det säkert. Självklart såg bönderna stora trädgårdar och parker som omgärdade slott och herresäten och blev influerade. Strukturer som alléer, vårdträd, rabattlister och prydnadsplanteringar är ett sätt för de lägre stånden att ordna sin närmiljö. En

Vildkaprifol - *Lonicera periclymenum*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

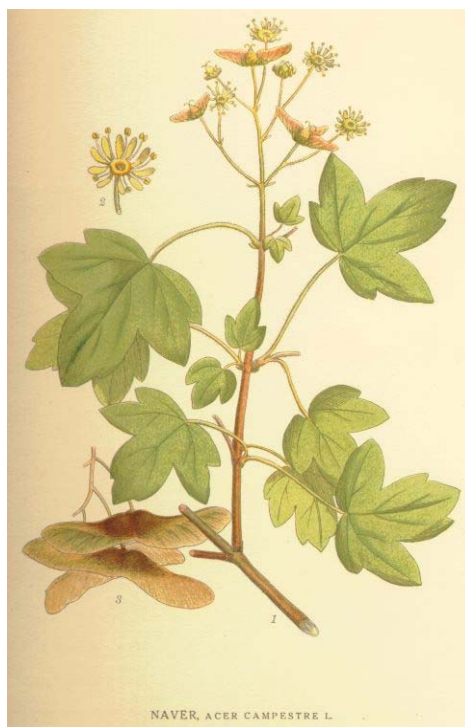
accnr: 20741, s. 5) Hushållningssällskapets arkiv påvisar dock att de har tävlingar för prydnadsväxter såsom "Blommor: Dahlior, dubbelblommande nejlikor, hösttörnrosor." (HS A1a vol. 17) Prydnadsbuskar verkar vara vanligare i bondemiljön än perenner. Anledningen är nog att buskar i jämförelse med perenner kräver mindre skötsel och näring för att trivas och blomma. De vanligaste buskarna verkar vara syren, olika sorters rosor, kaprifoler och schersmin. "Bredvid sängarna kan blomsterbuskar såsom schersmin och japansk syren planteras." (Eneroth 1867 s. 4)

Hushållningssällskapets trädskola säljer många olika sorters träd, både sådana som växer vilt i Uppland och mer förädlade.

välskött närmiljö, då liksom nu, var både till för egen glädje och sände samtidigt signaler till omgivningen om välstånd.

Hur fick då bönderna tag på prydnadsväxter till sina gårdar? Många växter spreds mellan gårdarna, varför det ofta finns samma växter på gårdar som ligger i närheten av varandra. "Många blommor sprids som sticklingar". (Lundqvist accnr: 38390, s. 2) Fanns det en större gård eller ett slott i närheten kan det förväntas att en del exotiska växter kom från den källan. Återigen spelar Hushållningssällskapet en stor roll. Trädskolan hade ett stort utbud av framförallt träd och prydnadsbuskar men också perenner.

I uppteckningar förekommer endast sporadiska sorter av prydnadsväxter "Malva till prydnad". (Lindström

Naverlön - *Acer campestre*.
(Bild: Lindman 1917-1926)

Exempel är lönn *Acer platanoides*, naverlön *Acer campestre*, tysklön *Acer pseudoplatanus*, hästkastanj *Aesculus hippocastanum*, ask *Fraxinus excelsior* och bok *Fagus sylvatica*.
(Tidning för trädgårdsodlare 1869)

Tusensköna - Bellis perennis.
(Bild: Lindman 1917-1926)

4 Utvecklig av Disagårdens närmiljöer

4.1. Målsättning

Upplandsmuseets målsättning för Disagården är att visa den uppländska bondekulturen under 1860- och 1870-tal.

Målsättningen för detta utvecklingsförslag är att försöka tydliggöra detta med avseende på gårdarnas närmiljöer. Utvecklingsförslaget skall baseras på informationen som framkommit i arkivundersökningarna.

Målet är att:

- visa samband mellan byggnaderna och närmiljön så att besökaren får en förståelse för hur den uppländska bondens närmiljö var strukturerad.
- visa exempel på växter och hur de placerades.
- förtydliga att närmiljön var en produktionsyta till skillnad från dagens trädgårdar.
- skapa miljöer som fungerar skötsel- och investeringsmässigt utifrån de resurser som museet förfogar över, såsom ekonomi, personal etcetera.

*Disagårdens gårdar från ovan.
(Foto Ingemar Nilsson)*

4.2 Problematik

Närmiljön på Disagården är idag inte anpassad till byggnaderna och den ger en felaktig bild av det som eftersträvas på Disagården, nämligen att ge en bild av livet på en uppländsk bondgård under 1860- och 1870-tal. Det har ofta varit så att den antikvariska aspekten att bevara byggnader och föremål har varit dominerande på bekostnad av den yttre miljön.

Det är viktigt att vårdaspekten av de kulturhistoriska byggnaderna finns med i planerandet av miljön. En intressekonflikt kan till exempel uppstå mellan bevarandet av husfasader och uppfattandet av den intilliggande miljön när vegetation planteras nära fasaderna.

En intressekonflikt kan finnas mellan den historiska miljön och museets programverksamhet då verksamheten kräver utrymmen och faciliteter som inte stämmer in med vad som fanns i en uppländsk bystruktur under 1800-talets senare del.

Tiden för laga skiftet och de stora förändringar som det medförde spänner över en lång tidsperiod. Denna tidsperiod är en av de mest händelserika och komplexa i Sveriges historia. Exempelvis kunde åkrar vara skiftade i en by, emedan det i grannbyn skulle dröja många år innan deras åkrar genomgick denna förändring. Enstaka byar som exempelvis ägdes av kyrkan eller ett frälsegods skiftades aldrig. Av den anledningen till tidens stora variation kan det vara svårt att i Disagården fånga exakt en tid och ett uttryck som museet skall spegla.

Härtill kommer att Upplandsmuseet och Disagården har, som alla museer, en begränsad budget. Ett förslag som innebär en utbyggnad av närmiljön i form av planteringar och odlingsstrukturer innebär också en ökad utgift i form av skötsel och underhåll. De förslag som ges måste alltså vara ekonomiskt försvarbara. Vad är realistiskt att göra och vad finns det behov för på Disagården?

4.3 Övergripande förslag

Förslaget som utarbetats för Disagården skall ligga som en grund och vara ett första utkast för de förändringar som föreslås. Utifrån de befintliga gårdarnas form har de olika komponenterna som av hävd funnits på en gård i Uppland placerats in. Placeringen av de olika strukturerna, såsom kålgård och fruktträdgård, har skett på det vis som beskrivits i tidigare kapitel, det vill säga kålgården på en bra plats och fruktträd och bärbuskar på en mindre fördelaktig plats. Eftersom detta examensarbete skall ge Disagården en grund att utvecklas ifrån har en prioriteringsordning utarbetats, då inte alla åtgärder kan utföras på samma gång. Vid prioriteringsordningen har hänsyn tagits till att alla Disagårdens gårdar skall få visa upp minst en struktur. Detta för att utnyttja museets samtliga gårdar samt bygga vidare mot det mål att komplettera Disagårdens alla gårdsmiljöer. Prioriteringsordningen finns i

graderna 1, 2, 3, 4 och 5 där en 1:a betyder hög prioritet och en 5:a betyder låg prioritet.

4.3.1 Tabell över förslagen

	1	2	3	4	5	
Gränbygården	X					-Ny fruktträdgård som även innehåller bärbuskar.
	X					-Demonstrationsodlingen bör få en allmän genomgång.
		X				-Fägården bör få ett mer slitet intryck.
		X				-Mangården bör få ett mer arbetat utseende.
				X		-Ny buskvegetation runt Gränbygården.
Skuttungegården		X				-Rabattlisterna bör få en allmän genomgång.
		X				-Ny kålgård.
			X			-Ny buskvegetation runt Skuttungegården.
			X			-Ny fruktträdgård som även innehåller bärbuskar.
Bärbygården	X					-Äppelträden bör flyttas till någon av de planerade fruktträdgårdarna.
	X					-Ny humlegård.
		X				-Fägata som binder ihop bykärnan med det nytillkomna soldattorpet.
			X			-Rabattlisterna bör få en allmän genomgång.
				X		-Ny fruktträdgård som även innehåller bärbuskar.
				X		-Ny buskvegetation runt Bärbygården.
				X		-Ny odlingsyta.

Tabell 1. Förslag till prioriteringsordning.

4.5 Förslag till utveckling kring gårdarna på Disagården

Nedan presenteras förslag kopplade till respektive gårdsstruktur på Disagården. Gårdarna presenteras var för sig men deras föreslagna strukturer kompletterar varandra och skall ses som en helhet.

4.5.1 Gränbygården

4.5.1.1 Nuläge

Bland gårdarna på Disagården är "Gränbygården" den mest kompletta. "Gränbygården" är en centralsvensk gård, det vill säga med skild mangård och fägård.

Det finns ingen växtlighet i form av buskar och träd på mangården eller fägården.

I början av 1970-talet gjordes förslag till Disagårdens grönsaksodlingar och kryddgård i anslutning till Nyvlastugan och från detta förslag utgår odlingarna än idag. (Sohnestam 1971. Kryddörter och Medicinalväxter vid Disagården, Sohnestam 1973. Förslag till köksträdgård.) Förslagen har med största sannolikhet ingen dokumenterad vetenskaplig förankring. (Muntlig källa: Autio, UM)

Kålgården består av avlånga, jämnstora sängar innehållande: Bondböna *Vicia faba*, grönkål *Brassica oleracea acephala*, kålrot *Brassica napobrassica*, majrova *Brassica rapa*, palsternacka *Pastinaca sativa*, morot *Daucus carota*, rödbeta *Beta vulgaris rapacea*, störböna *Phaseolus vulgaris*, mangold *Beta cicla* och svartrot *Scorzonera hispanica*. (Visningsfolder. Disagårdens kryddgård och kålgård)

Kryddtäppan innehåller: Mejram *Origanum majorana*, kryddsalvia *Salvia officinalis*, dragon *Artemisia dracunculus*, gräslök *Allium schoenoprasum*, pimpinell *Sanguisorba minor*, åbrodd *Artemisia abrotanum*, spansk körvel *Myrrhis odorata*, munkrenfana *Tanacetum vulgare crispum*, luktsalvia *Tanacetum balsamita*, lavendel *Lavandula angustifolia*, krusmynta *Mentha crispum*, citronmeliss *Melissa officinalis*, vinruta *Ruta graveolens*, lungört *Pulmonaria officinalis*, pepparmynta *Mentha piperita*, vildmejram *Origanum vulgare*, malört *Artemisia absinthium*, dill *Anethum graveolens*, persilja *Petroselinum crispum*, såpnejlika *Saponaria officinalis*, stormhatt *Aconitum napellus*, lysing *Lysimachia punctata*, ringblomma *Calendula officinalis*, libsticka *Levisticum officinalis*, isop *Hyssopus officinalis*, hjärtstilla *Leonurus cardiaca*, daglilja *Hemerocallis fulva*, bondpion *Paeonia festiva*, dillpion *Paeonia tenuifolia*, läkemalva *Althea officinalis*, rabarber *Rheum raphaniticum*, pepparrot *Armoracia rusticana*, lök *Allium cepa* och humle *Humulus lupulus*. (Visningsfolder. Disagårdens kryddgård och kålgård)

I odlingarna finns även röda vinbär *Ribes rubrum*, svarta vinbär *Ribes nigrum*, krusbär *Ribes uva-crispa* och nyponros *Rosa dumalis*.

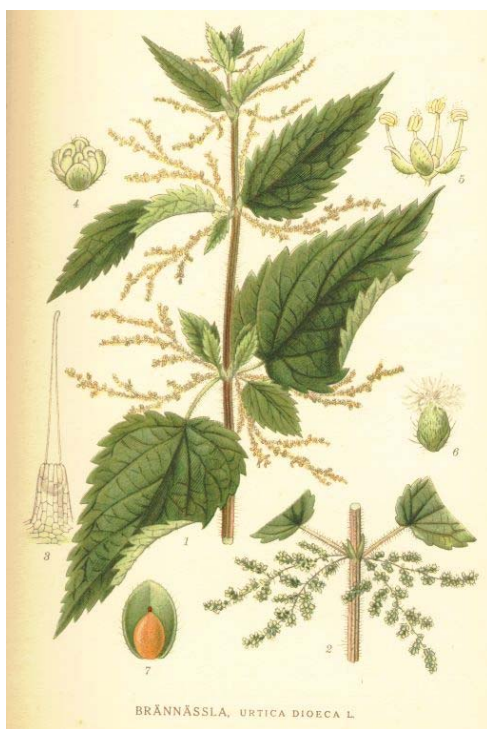
Utanför demonstrationsodlingarna finns kärnan i Disagårdens äppelodling, tre träd av sorterna Krusenberg, Ökna lökäpple och Druväpple. På senare år har flera äppelträd tillkommit, de senaste nytillskotten planterades år 2000 i samband med Uppsala trädgårdssällskaps hundraårsjubileum. Disagårdens fruktträdgård, som består av sorter som förr var vanliga i Uppland, är inte samlade på en plats, utan träden är spridda över området.

4.5.1.2 Analys

Eftersom Gränbygården är den mest kompletta gården är detta den enklaste gården att arbeta med. I och med den centralsvenska gården är det lätt att påvisa skillnaderna mellan mangård och fägård, hur människorna och djuren levde och hur det påverkade närmiljön.

Gränbygården är liksom Skuttungegården, en av de gårdar som först möter besökaren. Det är viktigt att det som först möter besökaren är genomarbetat och fångar besökarens intresse.

4.5.1.3 Förslag

Brännässla - *Urtica dioica*, förekommer flitigt i bondemiljön då de trivs nära gödselstackar och andra kväverika marker. De är en perfekt växt att använda då det bör se lite vanvårdat ut. (Bild: Lindman 1917-1926)

I mellanrummet som uppstår mellan Gränbygården och Ärnäsvägen anläggs en fruktträdgård. Fruktträdgården får en lämplig placering i bystrukturen då den inte upptar gårdens bästa lägen utifrån sol och vind, utan är belägen på gårdens norrsida. Träden kommer också att rama in Gränbygårdens byggnader på ett trevligt sätt. Fruktträdgården skall innehålla äppel-, päron-, plommon- och körsbärsträd. I fruktträdgården kan också bärbuskar finna sin plats.

Skillnaderna mellan mangård och fägård måste tydliggöras och på Gränbygården finns ett ypperligt tillfälle. Fägården bör ges ett mer vanvårdat intryck genom att exempelvis gräs och sly släpps upp längs husgrunderna och halm och hö sprids ut. För att ge mangården mer dignitet, borde mangårdsbyggnaden få utsmyckning i form av en rabattlist. Prydnads- och nyttobuskar bör också komma in i miljön, dock utanför man- och fägården. Buskar kan alltså med fördel placeras vid husväggar för att

rama in bebyggelsen.

Demonstrationsodlingen utanför Gränbygården får visa de växter som förekommer i en bondemiljö i Uppland under 1860-och 1870-talet. En demonstrationsodling är fördelaktig att ha ur publikmässigt hänseende, då besökare ofta uppskattar sådana inslag. Det är dock av största vikt att det framgår att det är en demonstrationsodling och inte en kulturhistoriskt förankrad struktur. Växtmaterialet måste dock ses över och kanske skulle det vara intressant att specialisera sig på de mer "ovanliga" växter, sådana som besökaren inte förväntar sig att finna, men som odlades under den aktuella tidsperioden. Antalet prydnadsväxter i kryddträdgården borde även reduceras. Växter till demonstrationsodlingen bör utgå från växtlistan som presenteras i Bilaga 3.

Vinbärsbuskarna i demonstrationsodlingen bör flyttas, då det var vanligare att de fanns i fruktträdgården.

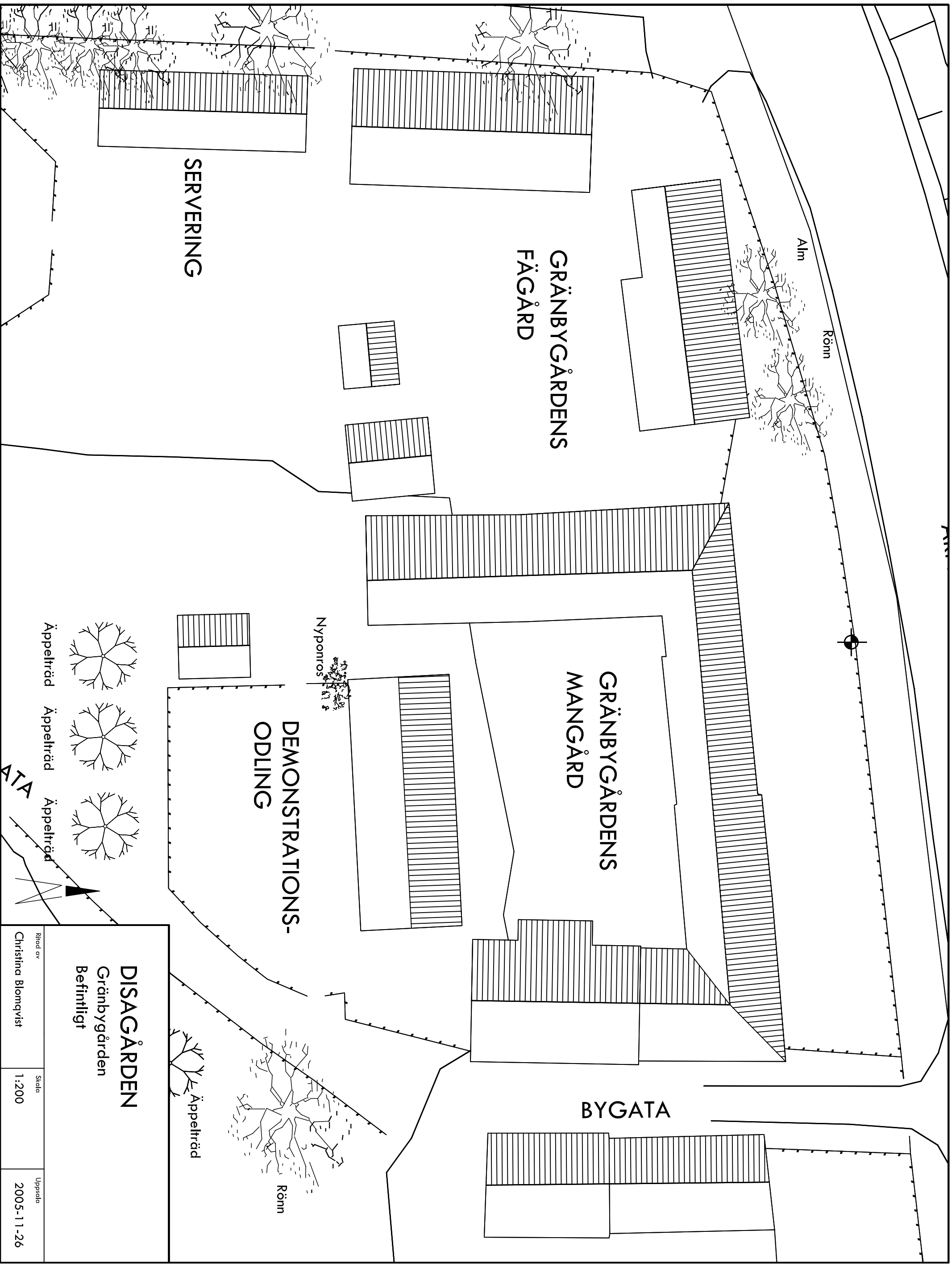
Äppelträdens placering vid demonstrationsträdgården kan diskuteras då träden faktiskt skymmer solen för kålgården, och skulle träden utgå skall de inte ersättas.

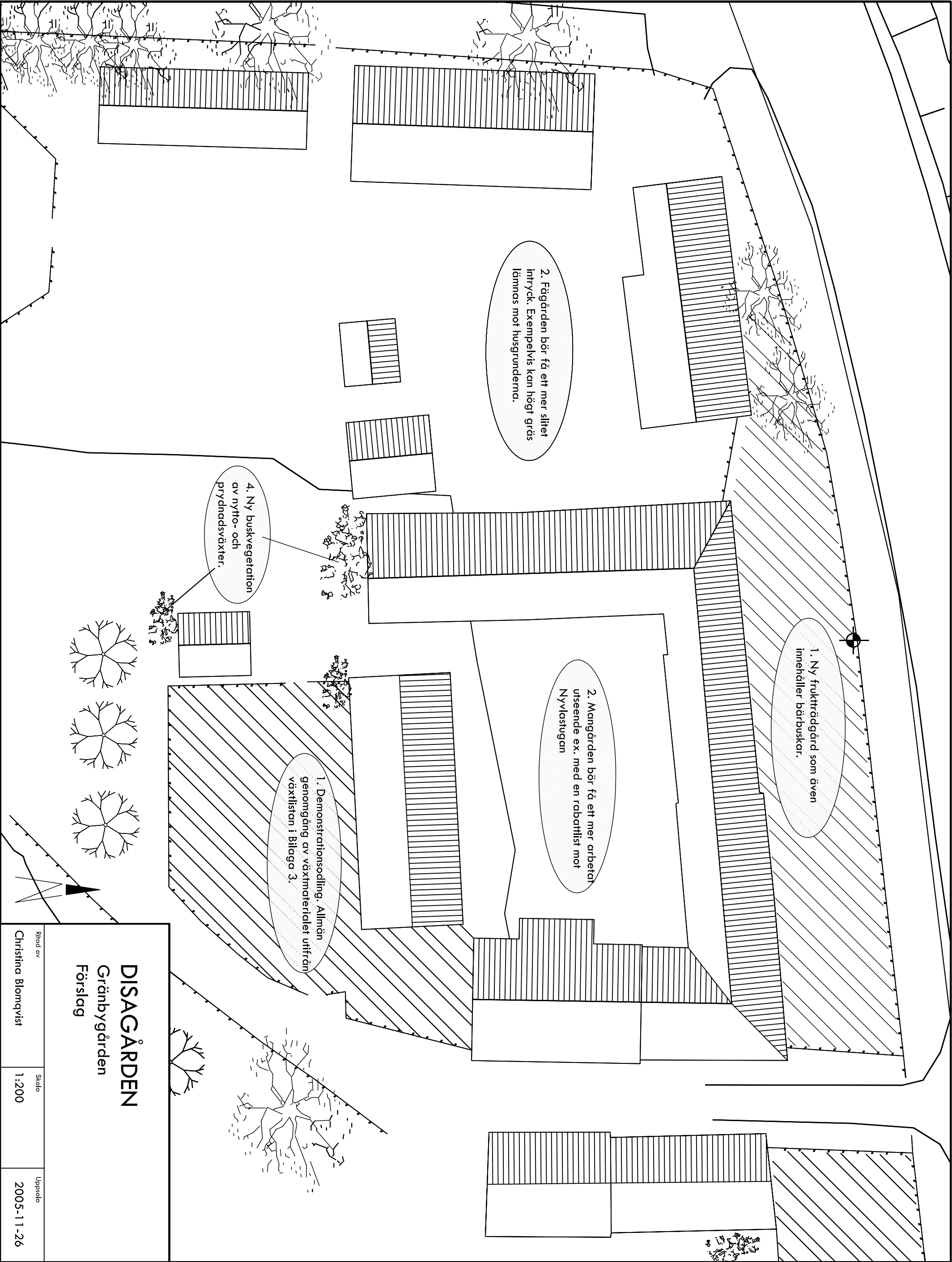
4.5.1.4 Diskussion

Att tillföra fruktträdgården till Gränbygården ger både gården och hela museet en inbjudande och ombonad entré. Vid skötseln av fruktträdgården uppkommer dock ett problem, hur sköttes den? Beskars träden och buskarna och i så fall hur och med vilka redskap? Detta bör vara föremål för vidare efterforskning. Beskärningstekniker har varierat mycket över tiden och det är troligt att en modern trädbeskärning ger ett felaktigt intryck. Vidare uppkommer frågan: Hur stod träden placerade? Vid Gränbygården placeras träden i rad, eftersom ytan utnyttjas mest effektivt på detta sätt. Hur var det annars? Placerades träden i ett rutnät eller kom de i jorden där det var lättast att gräva?

Ett problem som kan uppstå med demonstrationsodlingen är att besökare kan komma att tro att det är en köksträdgård och därför få ett felaktigt intryck av miljön.

Det är synd att Disagårdens ursprungliga entré inte används så mycket på grund av trafikbelastningen på Ärnäsvägen.

<div>DISAGÅRDEN</div> <div>Gränbygården</div> <div>Förslag</div>			
Ritad av	Skala	Uppsatte	
Christina Blomqvist	1:200	2005-11-26	

4.5.2 Skuttungegården

4.5.2.1 Nuläge

”Skuttungegården” är ett ofullständigt gårdskomplex som består av en framkammarsstuga samt ett portluder och en bod.

Ett vårdträd i form av en ask är centralt placerat på mangården. En oxel står vid stugans östra hörn samt äppelträd av sorten JP Bergius. Öster om stugan finns en uppodlad yta som fungerar som demonstration av åkergrödor och potatis.

Vid husväggen finns en rabattlist som innehåller perenner och örter såsom stor rudbeckia, oregano (variant), mynta, såpnejlika, plymspirea, doftpion, daglilja, flox, åbrodd, prästkrage och brandgul lilja. (Beskrivning av rabattlister vid Bärbygården och Skuttungegården).

Framför Skuttungegårdens byggnader finns en stor gräsmatta som används i museets mer utrymmeskrävande programverksamhet. Skuttungegården används som personalbyggnad.

4.5.2.2 Analys

Skuttungegården är den av Disagårdens gårdar som känns mest ofullständig. I och med den stora gräsmattan framför byggnaderna känns gården tom.

Museets programverksamhet behöver yta för samling och demonstrationer. Här finns en intressekonflikt då museets verksamhet behöver ytor som inte visuellt sett passar in i den historiska bebyggelsen. Eftersom Skuttungegården är den mest ofullständiga gården är det lämpligt att programverksamheten får ta den plats den behöver på denna gård. Närmiljön behöver dock ej för den skull lämnas därhän, då Skuttungegården liksom Gränbygården är en av de första gårdarna som möter besökaren.

4.5.2.3 Förslag

Demonstrationsåkern som finns vid Skuttungegården bör ersättas av en kålgård och utrymmet kan med fördel även utökas. En större kålgård, där även potatis kan få växa, skulle göra miljön kring Skuttungegården mer förankrad, då den även ursprungligen hade ett stort källand framför mangårdsbygganden. (Ålenius, Disagården fotodokumentation, UM) Demonstrationsåkern kan med fördel flyttas till det område som är avsett för soldattorpets åkrar. Där skulle den få sin plats i ett större sammanhang. I dagsläget ger inte åkern vid Skuttungegården vare sig en förståelse eller ett bra samband mellan bostad, nära odlingar och åkergrödor. Åkergrödor odlades inte i byn, utan på åkrarna utanför.

En fruktträdgård kan anläggas i mellanrummet som finns mellan mangårdsbygganden och Årnavägen i den före detta kalvhagen. Det befintliga äppelträdet knyts på så sätt ihop med den nya fruktträdgården, vilken bör innehålla olika sorter av äppel-, päron-, körsbär- och plommonträd. Bärbuskar kan också växa där. Liksom på Gränbygården kommer fruktträdgården i en bra relation till byggnaderna och de övriga odlingarna.

Gräsplanen framför Skuttungegården som utnyttjas för museets programverksamhet bör få fortsätta ha den användningen. För att minska intrycket av gräsmatta kan dock buskar såsom syren, rosor och fläder planteras längs portlidret. I samma länga som portlidret finns en bod från 1500-talet som är Disagårdens äldsta byggnad. Runt denna bod bör ingen vegetation planteras.

Antalet prydnadsväxter i rabattlisten borde reduceras och ersättas med nyttoväxter exempelvis kryddor.

4.5.2.4 Diskussion

Ribes uva-crispa – krusbär, eller stickelbär som de också kallades, var förr en av de vanligaste bärbuskarna.
(Bild: Lindman 1917-1926)

Skuttungegården ligger liksom Gränbygården mot Ärnäsvägen och bildar entré till museet. Med en fruktträdgård på denna plats skulle Skuttungegården komplettera Disagården på ett fint vis. Samma problem med trädens skötsel som på Gränbygården uppkommer även här.

Problematik kan uppstå då besökare kan tro att gräsplanen är en historisk struktur.

DISAGÅRDENS
ENTRÉ

BYGATA

SKUTUNGEGÅRDEN

SVINSTIA

DEMONSTRATIONSODLING

Äppelträd Rön

Rabbatt

Oxel

Ask

Äppelträd

Äppelträd

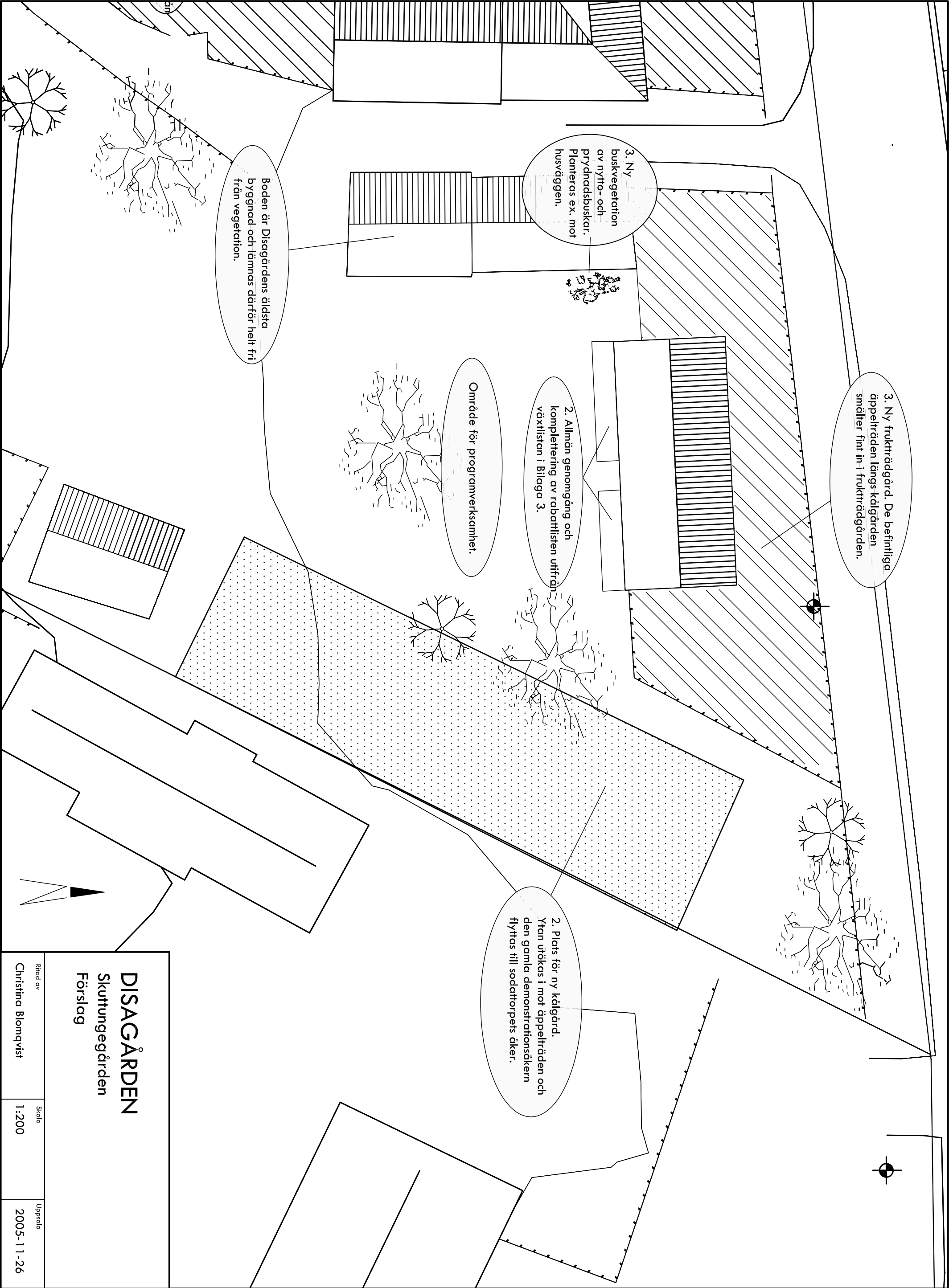
Rön

DISAGÅRDEN
Skutungegården
Befintligt

Ritad av
Christina Blomqvist

Skala
1:200

Uppskala
2005-11-26

4.5.3 Bärbygården

4.5.3.1 Nuläge

”Bärbygården” ligger längst bort på bygatan som löper genom Disagården och är liksom Skuttungegården ett ofullständigt gårdskomplex.

Vid husväggen finns en rabattlist som innehåller stor rudbeckia, oregano (variant), bondpion, daglilja, smultron, iris, dillpion, stormhatt, ormrot, gullris och brandgul lilja. (Beskrivning av rabattlister vid Bärbygården och Skuttungegården)

Vid gårdesgården mitt emot boningshuset finns två äppelträd: Åkerö från Gripsholm samt ett Trogsta.

4.5.3.2 Analys

Bärbygården ligger i utkanten av Disagården och har en relativt svag koppling till den övriga bystrukturen på grund av att dansbanan och festplatsen skapar en barriär mellan Bärbygården och de två övriga gårdarna. I och med att Bärbygården inte tillåter passage styrks barriären och Bärbygårdens södersida känns lite som Disagårdens ”baksida”, vilket den inte behöver göra.

Då det är meningen att Bärbygården skall vara kringbyggd, känns äppelträdens placering på mangården inte bra eftersom de då skulle stå precis framför den tänkta byggnaden.

4.5.3.3 Förslag

En humlegård kan anläggas söder om Bärbygården. Humlegården får på så sätt en bra och solig placering och knyter samtidigt ihop Disagårdens bystruktur med det nytilkomna soldattorpet. En täppa och en fruktträdgård är företeelser som på sikt skulle kunna komma in i miljön kring Bärbygården. Fruktträdgårdens placering mot festplatsen medför att gräsplanen mot festplatsen visuellt mjukas upp och Bärbygården knyts ihop med övriga Disagården.

Bredvid humlegården kan det finnas utrymme för temporära odlingar exempelvis en list med morötter och sockerärtor längs husväggen. Dessa odlingar får gärna flytta på sig år från år och växtinnehållet skifta. På så sätt kan också den småskaliga odlingen få en plats på Disagården.

Buskvegetation, både av nytto- och prydnadsväxter, kan även här med fördel placeras vid husväggar för att rama in bebyggelsen.

Växtmaterialet i rabattlisten längs mangårdsbyggnaden måste ses över och mangårdens ”gräsmatta” borde slitas mer, så att den mer får intrycket av en yta med högt slitage.

Det finns ett stort behov av personalutrymme och föreläsningssal till Disagården och en byggnad avsedd för sådana ändamål skulle kunna fullborda Bärbygården. De två äppelträden på mangårdens västra del skulle kunna flyttas till den plats avsedd för Bärbygårdens fruktträdgård, då deras nuvarande placering inte känns bra i gårdsstrukturen om en personalbyggnad skulle tillkomma.

En förlängning av bygatan bör anläggas från det södra portlidret för att ansluta Disagårdens by till det nyttillkomna soldattorpet.

4.5.3.4 Diskussion

Humlegårdens placering vid Bärbygården gör att intrycket av "baksida" försvinner och det fina och soliga läget söder om byggandena utnyttjas. I och med humlegården och förlängningen av bygatan knyts Disagården på detta sätt bra ihop med soldattorpet, som är beläget en bit från "byn". Även Bärbygården knyts ihop med resten av Disagården då det uppkommer en "fortsättning" genom gården.

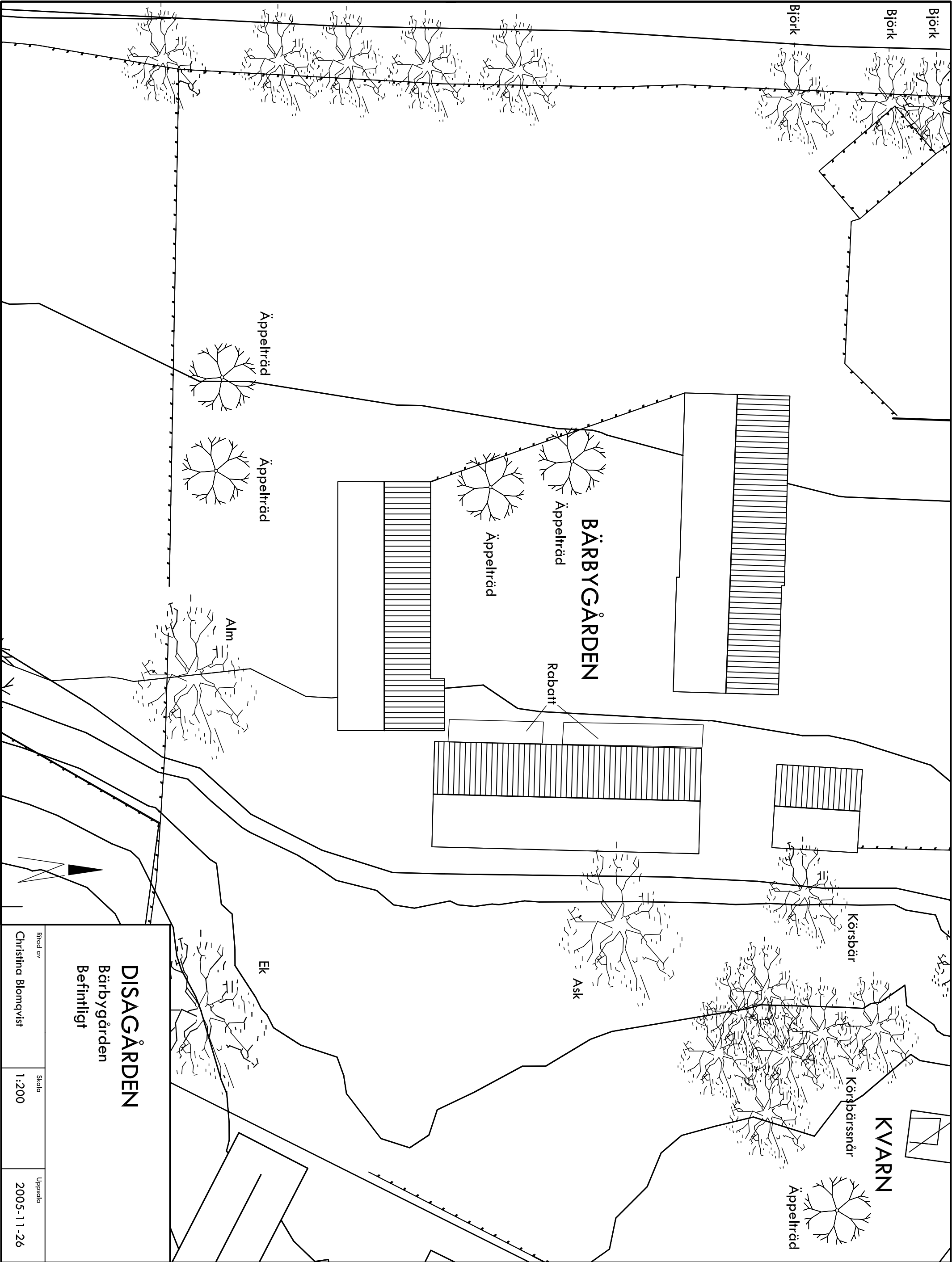
Fruktträdgården medför även här en öppning för vidare undersökning: Hur skall träden stå? I ett prydligt rutmönster eller spridda i ytan? I och med att platsen inte är begränsad ges möjlighet till flera alternativa lösningar.

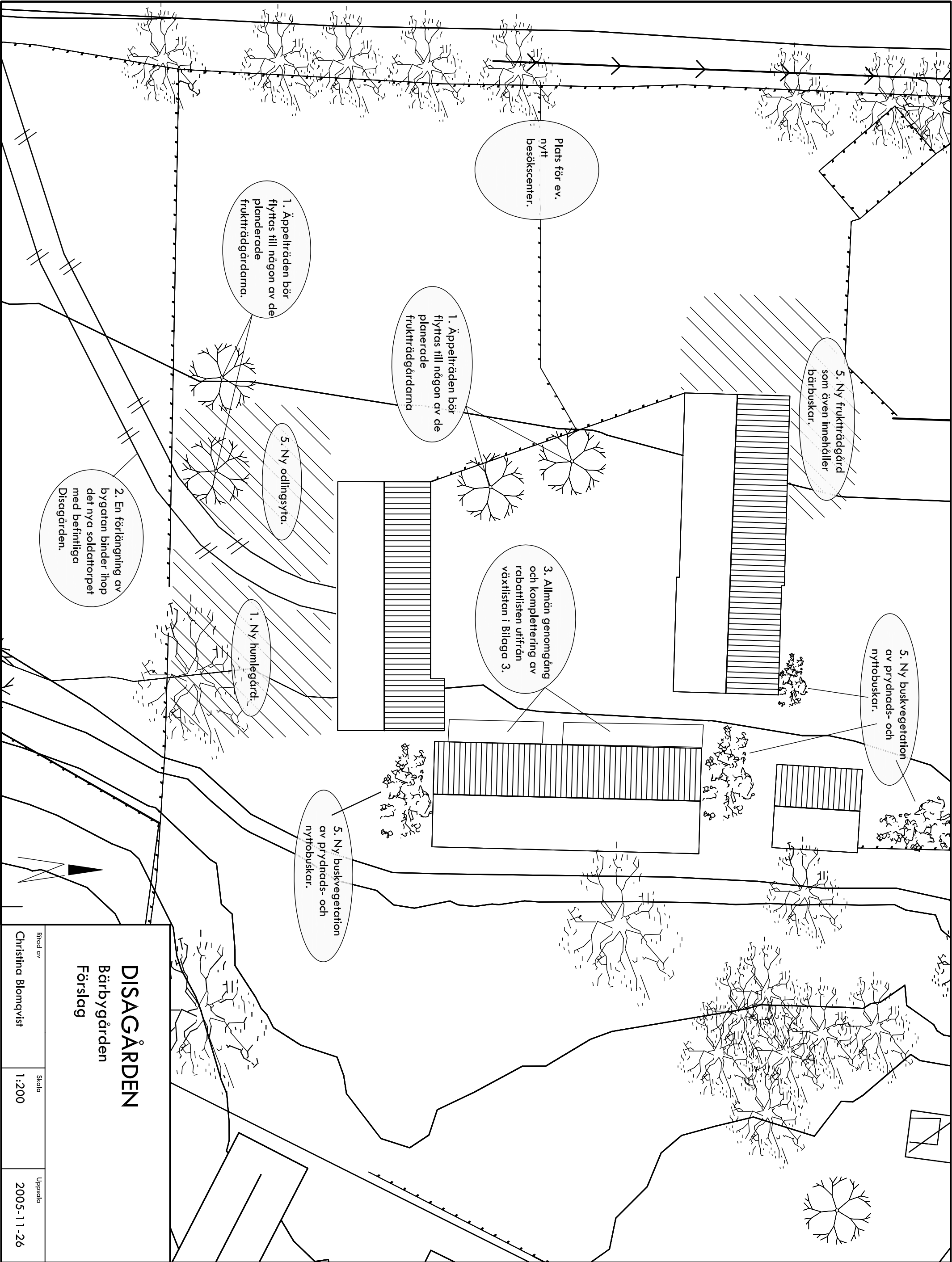
Prunus avium – fågelbär.

Hur skall träden i en fruktträdgård vara placerade och hur skall de beskäras?

(Bild: Lindman 1917-1926)

DISAGÅRDEN Bärbygården Befintligt			Ritad av	Skala	Uppsala
			Christina Blomqvist	1:200	2005-11-26

5 Avslutande diskussion

Det finns inte så många likheter mellan en modern trädgård och en från 1860- och 1870-talet. Det är viktigt att Disagårdens besökare förstår detta. Idag ser vi vår närmiljö som ett uterum, en plats för vila, rekreation och nöje. Att odla kryddväxter, potatis och rotfrukter är för många en rik fritidssysselsättning. På 1860- och 1870-talet var situationen en annan. Idag råder ofta en glorifierad bild av bondemiljön på 1800-talet. Odlingens viktigaste egenskap och funktion var att ge avkastning och bidra till livsmedelsförsörjningen och ett kryddland med dess växter kunde höja det dagliga brödet från sin nödtorft. Eftersom skillnaderna i odlingens syfte och funktion är så stor idag från vad det var då är det viktigt att ett friluftsmuseum som Disagården poängterar olikheterna. Disagården måste även uppvisa skillnader i olika gårdsmiljöer. Idag är skillnaderna ringa mellan exempelvis mangård och fägård. Fägården hade säkert inslag av både djurspillning och halmrester emedan mangården antagligen hölls prydligare. En by vid den här tiden var ingalunda en pittoresk syn. Det är en i regel väldigt sliten miljö, där nyttan stod framför nöjet. Ogräs frodades där det inte blev nedslitet av vagnshjul, fötter eller klövar. Trots att nyttan alltid stod framför nöjet, fanns det självklart även vid denna tid en längtan efter det vackra. Rabattlister, alléer, prydnadsbuskar är alla uttryck för denna längtan. Självklart var det ett visst mått av status att kunna ha det vackert omkring sig, då de flesta av dygnets vakna timmar betydde arbete.

Det källmaterial som finns över exempelvis växtmaterial är bra. Men det finns givetvis luckor. I bondedagböckerna får vi till exempel bara veta en bit av odlandet då dagböckerna är skrivna av män. Om tillgång även funnits till kvinnornas dagböcker hade vi fått en mycket mer heltäckande bild. Vi kan alltså inte helt säkert ringa in vad en bondefamilj hade i sina odlingar, men så långt vi vet skall den kunskap vi får av källmaterialet användas. Så långt som möjligt skall det historiska växtmaterial som finns tillgängligt användas. I annat fall skall ersättningsväxter med motsvarande karaktär och funktion nyttjas. Gamla växter som inte är friska och sunda skall inte användas, då det inte finns någon ekonomi eller nytta med att odla sjukt växtmaterial. När det gäller växtmaterialet har examensarbetet följt devisen "hellre för lite än för mycket". Självklart finns sorter som inte är upptagna i detta arbete, men som ändå fanns representerade på 1860- och 1870-talets bondgårdar. Jag vill då påpeka att detta arbete är gjort för att vara en grund, från vilken Upplandsmuseet kan börja strukturera upp Disagårdens närmiljö. Det är av största vikt att det undviks att ta med växter som det inte finns goda belägg för i utformningen. Annars kan återigen grundläggande fel i anläggningen byggas in. Skulle det senare komma fram växter som passar in i Disagårdens miljö, skall dessa givetvis bli representerade. Det är dock viktigt att de blir

undersökta och dokumenterade på ett korrekt sätt och att de får en dokumenterad placering i miljön.

Då synintrycket ofta är det mest bestående av ett museibesök kan det uppstå problem då de besökare som inte går guidade turer kan få ett felaktigt intryck av miljön och tro att alla strukturer ingår i den historiska miljön. Om det är meningen att besökaren skall kunna förstå Disagården utan en guidad tur bör ett skyltprogram utvecklas som förklarar gårdarnas strukturer. Hur skyltning skall användas på Disagården kan i så fall vara föremål för vidare utredningar. Äldre fotografier kan ingå i skyltprogrammet för att ge en ytterligare dimension till förståelsen.

Andra uppföljande arbeten är trädbeskärning. Hur skall träden skötas för att ge ett så korrekt intryck som möjligt i miljön?

Även demonstrationsodlingen borde diskuteras. Då det i dagsläget är lätt att odlingen misstolkas borde kanske demonstrationsodlingen flyttas så att den inte ligger i anslutning till någon av gårdarna.

Hur kan Disagården bli en interaktiv plats och utvecklas för att attrahera ett större antal besökare? Kanske finns det möjlighet att bjuda in kommersiella aktörer? Temadagar kan arrangeras, exempelvis "trädgårdsmässor" med plantskolor, fröföretag och rådgivning eller hantverksmarknad, julmarknad eller varför inte "Allsång på Disagården"? Kan kaféverksamheten förbättras genom att läggas på entreprenad och även inbringa hyresintäkter? Det positiva med tydligt kommersiella verksamheter är att de inte kan förväxlas med museets verksamhet. Hyresintäkterna museet får in på dessa aktiviteter kan återföras i Disagårdens verksamhet och utveckling.

En av de grundläggande aspekterna på Disagården är att byggnaderna är flyttade. En gång i tiden rycktes de ur sitt sammanhang och frågan är: I vilket sammanhang befinner de sig idag? När en byggnad lyfts ur sitt sammanhang försvinner också förståelsen och sambanden kring den. Byggnader och närmiljö samspelar med varandra och har väldigt svårt att existera ensamma. Generellt kan sägas att varje närmiljö och odling är unik för sin plats och miljö. Varje plats måste ses utifrån sina förutsättningar, eftersom det på varje ny plats finns nya väderstreck, jordmåner och berg i dagen att ta hänsyn till. Det är därför av största vikt för nygestaltning av en gårdstomt att kunskap för miljön fås, då det är lätt hänt att växter annars hamnar på fel plats om förståelse för strukturer och samband saknas.

Denna utvecklingsplan är som tidigare sagt en grund från vilken Disagården bör utvecklas ifrån. Det är därför viktigt att denna rapport utvecklas, utvärderas och uppgraderas så att den blir ett aktivt dokument som följer Disagården i dess utveckling. Det måste finnas en ansvarig person på museet som arbetar aktivt med utvecklingen av Disagården.

Vid förändringar i den yttre miljön, såsom nyplanteringar, inköp av nytt växtmaterial eller markberedning bör en fackman i form av en landskapsarkitekt med fördjupade kunskaper i kulturmiljö kontaktas. Med djup förståelse för planering och växter kombinerat med kunskaper i historiska miljöer bör hon eller han bli en viktig del i morgondagens museum.

Källor och litteratur

Andrén, E. 1981. *Gamla prästgården i Härkeberga by. Fataburen 1956* Stockholm.

Aldén-Engström-Iwarsson-Nilsson-Ryman. 1998. *Kulturväxtlexikon*. Lund.

Beskrivning av rabattlister vid Bärbygården och Skuttungegården.
(Skissartad)

Berg, K. 1979. *Disagården i Gamla Uppsala- ett friluftsmuseum och dess tillkomst*.

Biörnstad, A 1991. "Artur Hazelius och Skansen" // Biörnstad (red). *Skansen under hundra år. Italien*.

Boglösadagboken 1855-1865. Fast, Anders. (avskrift) UM, Uppsala.

Boglösadagboken 1866-1876. Fast, Anders. (avskrift) UM, Uppsala.

Bring, S. 1915. *Uppsala läns kungl. hushållningssällskap 1815-1915*. Uppsala.

Bälingedagboken 1838, 1856. Hansson, Per. (avskrift) NM, Stockholm.

Cederroth, S. Accnr: 34520. Uppland, Börstil och Vaksala m.fl. Sagesman: Johan Eurell, lantbrukare f. 1869 i Börstil, Uppland. SOFI, Uppsala.

Cederroth, S. Accnr: 34520. Uppland, Börstil och Vaksala m.fl. Sagesman: Anna Karlsson, lantbrukarhustru f. 1865 i Råby, Vaksala sn, Uppland. SOFI, Uppsala.

Cederroth, S. Accnr: 34520. Uppland, Börstil och Vaksala m.fl. Sagesman: Ivar Eriksson, lantbrukare f. 1886 i Isgrena, Bälinge sn, Uppland. SOFI, Uppsala.

Cserhalmi, N. 1999. *Fårad mark*. Lund.

Disagården, friluftsmuseum i Gamla Uppsala (folder). Upplandsmuseet.

Eneroth, O. 1867. Fjärde upplagan. *Trädgårdsbok för allmogen*. Stockholm.

Ehn, O. 1968 "In memorian- Nils Ålenius" // Sundqvist-Eriksson-Berg (red). *Årskrönikan 1967/68* Upplands fornminnesförening. Uppsala.

Ehn, W. Accnr: 25943, s 1-2. Danmarks sn, Uppland. SOFI, Uppsala.

Eriksson, M. 1925 *Bondeliv i norra Uppland vid mitten av förra århundradet.* // Upmark (red). Fataburen Häfte 2-3. Stockholm.

Flink, M. 1994. *Tusen år i trädgården.* Värnamo.

Flygare, I. 1998. "Gård, hushåll och familjejordbruk" // Larsson-Morell-Myrdal (red) 1998. *Agrarhistoria.* Borås.

Fredriksson, E. 2001. // Johansson, E (red). *Friluftsmuseet 2001.* Kulturens årsbok. Lund.

Gren, L. 1997. *Fossil åkermark.* Borås.

Hammarlund-Larsson-Palmqvist (red) 1993. *Kulturrehistoriska expeditioner. Nordiska museets fältarbeten 1888-1992.* Uddevalla.

Hushållningssällskapet, Ala, Protokoll och handlingar vol. 17. 1860-1862. ULA, Uppsala.

Hushållningssällskapet, Ala, Protokoll och handlingar vol. 18. 1860-1864. ULA, Uppsala.

Hushållningssällskapet, Ala, Protokoll och handlingar vol. 19. 1860-1864. ULA, Uppsala.

Jansson-Weibull. 2002. Fakta Trädgård - Fritid nr 7. *Varför skall vi bevara kulturväxterna?* SLU, Uppsala.

Kjerström Sjölin, E. 2001. "...Livet har sådeles icke upphört, det fortgår..." // Johansson, E (red). *Friluftsmuseet 2001.* Kulturens årsbok. Lund.

Laga skifteshandling 1868. Gränby, Björklinge sn, Norunda hd. Akt nr 107. LMV, Uppsala.

Lange, U. 1998. "Den agrara bebyggelsen" // Larsson-Morell-Myrdal (red) 1998. *Agrarhistoria.* Borås.

Larsson, B. 1992. *Svenska bondedagböcker- ett nationalregister.* Stockholm.

Liby, H. 1996. *Så ska vi servera kulturarvet - program för Upplandsmuseets utåtriktade verksamhet.* Programskrift. Upplandsmuseet.

Lilja, A. 1996. *Föreställningen om den ideala upppteckningen.* Uppsala.

Lindman, C. A. M. 1917-1926 (tredje upplagan) *Bilder ur Nordens Flora.*

Lindström, J W. Accnr: 18649, s 1-3. Uppland, Tensta sn. SOFI, Uppsala.

- Lindström, J W. Accnr 20741 M188. Uppland, Knivsta sn. SOFI, Uppsala.
- Lundqvist. Accnr: 38390, s 2. Frgl. M272. Uppland, Uppsala. SOFI, Uppsala.
- Nationalencyklopedin 1990. *Band 3*. Höganäs.
- Nationalencyklopedin 1992. *Band 7*. Höganäs.
- Nationalencyklopedin 1993. *Band 10*. Höganäs.
- Nationalencyklopedin 1994. *Band 13*. Höganäs.
- Nationalencyklopedin 1995. *Band 18*. Höganäs
- Nilsson, A.1987. *Våra äppelsorter*. Italien.
- Norenhag, E. 1975. Avskrift ur Nils Ålenius anteckningsbok från byggnadsundersökning 1926". Disagårdsarkivet. UM, Uppsala.
- Norgren, H. Topografiska bildarkivet, Björklinge sn, Norunda hd, Uppland. NM, Stockholm.
- Olsson, M. 1915 "Uppländska gårdsplaner" // Julius, A. (red). *Allmoge och hemslöjd*. Uppsala.
- Ohlsson, S. Accnr: 25496 (16). Uppland, Nora sn. SOFI, Uppsala.
- SOU 1994:51 *Minne och bildning museernas uppdrag och organisation*. Stockholm.
- Sandström, A. (red) 1988.: *Den kultiverade naturen*. Fataburen 1987. Uddevalla.
- Splendor Plant AB 2004. *Produktkatalog*. Svanshall.
- Stokland, B. 2001. "....." // Johansson, E (red). *Friluftsmuseet 2001*. Kulturens årsbok. Lund.
- Tapper, E. Accnr: 27194. Börje och Åkerby sn, Uppland. SOFI, Uppsala.
- Tidning för trädgårdsodlare. September 1869. 8:de årg.
- Tiselius. Accnr: 303:619 (16). Uppland, Tuna x Fasterna sn. SOFI, Uppsala.
- Torstunadagboken 1844-1859. Pehrsson, Anders. (avskrift) UM, Uppsala.
- Uppsala kommuns karta: motionsspår. www.uppsala.se

Sohnestam, H.S. 1971. Kryddörter och Medicinalväxter vid Disagården, Gamla Uppsala . UM, Uppsala.

Sohnestam, H.S. 1973. Förslag till köksträdgård (kålgård). UM, Uppsala.

Vasänge, E. Accnr: 33034:1-2, s.19-20, frgl. Uppland, Alunda sn. SOFI, Uppsala.

Westin, J. Accnr: 28891, 16:0. Möja sn, Uppland. SOFI, Uppsala.

Wikander. Accnr: 30945, s. 2-3. Tierps sn, Uppland. SOFI, Uppsala.

Visningsfolder. *Disagårdens kryddgård och kålgård*. UM, Uppsala.

www.nordiskamuseet.se

www.sweden.icom.org

Wänge, C. 2001. Artlista över kryddträdgården. Fredriksdals friluftsmuseum.

Ålenius, Disagården, fotodokumentation, UM, Uppsala))

Ålenius, N. Fotografier, Björklinge sn. Dokumentering. UM, Uppsala.

Ålenius, N. 1940. *Hembygdsvården - principer och arbetsmetoder*. Verdandis småskrifter nr. 425. Stockholm.

Ängsätters perenner AB 2004. Produktkatalog.

Muntliga källor

Autio, Tuula. Upplandsmuseet, Upplands läns museum.

Andersson, Carin, Jämtlands läns museum.

Ellert, Kerstin. Jämtlands läns museum.

Bilaga 1

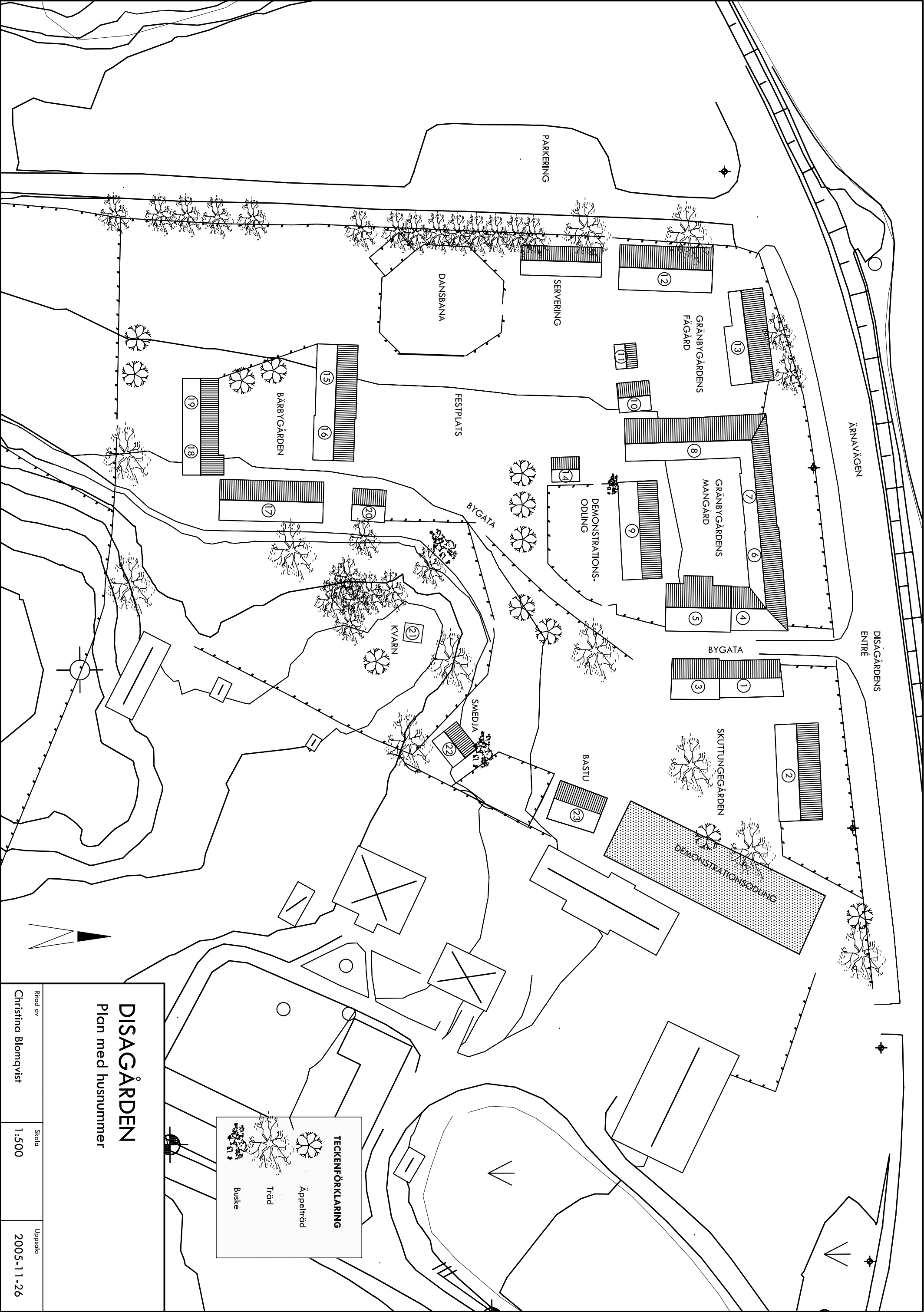
Förteckning över byggnader på Disagården

Byggnad 1	Portlider med bod, 1700-tal. Lälunda, Gamla Uppsala sn. Uppförd på Disagården 1931.
Byggnad 2	Framkammarsstuga, 1700-tal. Ytterby, Skuttunge sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 3	Mat- och spannmålsbod, 1500-tal. Borggårde, Hökhuvud sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 4	Portlider och matbod, 1752. Gränby gård, Björklinge sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 5	Helgdagsstuga med källare, slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet. Gränby gård, Björklinge sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 6	Pigkammare och slöjdbod, 1700-talets mitt. Gränby gård, Björklinge sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 7	Mat- och spannmålsbod, tidigt 1700-tal. Gränby gård, Björklinge sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 8	Stall och drängkammare samt portlider. Stallet och dränglammaren är byggd 1814. Portlidret från 1700-talets mitt. Gränby gård, Björklinge sn. Uppförd på Disagården 1930.

Byggnad 9	Mangårdsbyggnad, 1800-talets början. Nyvla gård, Bälunge sn. Uppförd på Disagården 1929. Mangårdsbyggnad från Nyvla utgör mangårdsbyggnad i Gränbygården.
Byggnad 10	Gödstia och dass, 1800-talets början. Vissgårde, Ramsta sn.
Byggnad 11	Svinstia, 1800-talets början. Lilla Bultebo, Tierps sn.
Byggnad 12	Loge, 1700-talets slut. Gråmuren, Björklunge sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 13	Avträde, fähus. 1800-tal. 1800-talets början. Lilla Bultebo, Tierps sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 14	Bod, 1700-talets slut eller början av 1800-talet. Grimsta, Ärentuna sn. Uppförd på Disagården 1930.
Byggnad 15	Portlider och stall, 1864. Norrby, Skuttunge sn.
Byggnad 16	Mat- och spannmålsbod. 1600-talets första hälft. Östanå, Morkala sn.
Byggnad 17	Mangårdsbyggnad (parstuga) 1700-talets slut till 1800-talets början. Bärby gård, Östervåla sn. Uppförd på Disagården 1929.
Byggnad 18	Portlider med sommarstuga och spannmålsloft, 1826. Lockelsbo, Tierps sn.
Byggnad 19	Mat- och spannmålsbod, 1700-talets slut och eller 1800-talets början. Lockelsbo, Tierps sn.
Byggnad 20	Källarbod, 1600-tal. Stora Källbo, Tensta sn.
Byggnad 21	Väderkvarn. Ramsta sn.

Byggnad 22	Smedja, 1800-talets andra hälft. Fallen (Onsta 3:3) Elingbo, Tierps sn.
Byggnad 23	Bastu, 1800-talets andra hälft. Inninge 2:1, 3:1. Stavby sn. Flyttad till Disagården 1994.
Byggnad 24 (ej med på planen)	Soldattorp, 1862. Vittulsberg, Vaksala sn. Tillhörde rote nr 116, Rasbo kompani, Upplands regemente. Flyttades på 1920- talet till Polacksbacken och S1. Uppförd på Disagården 2005.

Informationen är hämtad från "*Disagården, friluftsmuseum i Gamla Uppsala*"
(folder), Upplandsmuseet.

Bilaga 2

Bondedagböcker

I denna bilaga finns för arbetet relevanta delar av bondedagböckerna *Bälingedagboken*, *Boglösadagboken* och *Torstunadagboken*. Citaten och dagarna är medtagna för att ge en beskrivning. Givetvis uppkommer noteringar om till exempel potatissättning och skörd mer än en gång, men jag har valt att bara ta upp det ur dagböckerna som ger en bild av vilka växter och grödor som förekommer i de olika miljöerna.

Bälingedagboken 1838, 1856

Per Hansson på Uggelsta gård, Bälinge by i Bälinge socken skrev dagliga anteckningar om arbete och vardag. Av dessa anteckningar finns endast två år bevarade: 1838 och 1856. (Larsson 1992 s.108)

Kålväxter

"Gords Rofgård i Åkerby Nyåker" (27/6 1838), "Tog Rofvor vid Löten" (10/9 1838), "Något kålfrö" (30/5 1856), "tog upp rofor och sanda" (17/10 1856), "Tog upp rovor" (24/10 1856).

Potatis

"Satte påtatis i Åkerby" (1/6 1838), "Grävdes påtatis i Åkerby" (11/10 1838), "Satte påtatis, sådde ärter i trädgården" (4/6 1856), "satte påtatis på plöjet" (6/6 1856), "Satte påtatis utanför Trädgården" (7/6 1856), "Kyrde påtatislandet i trädgården" (28/10 1856), "Gräfdde påtatis" (7/10 1856).

Rotfrukter

"Morotsfrön" (19/5 1856), "Röbetor och palsternakor" (20/5 1856), "...sådde rädisfrö" (9/6 1856), "tog upp rofor, morötter och nackor" (11/10 1856).

Ärter och bönor

"Dito ärter" (10/5 1838), "Införde 5 lass ärter" (10/9 1838), "Tröskade ärterna (23/11 1838), "Sådde ärter" (25/4 1856), "Turska bönor" (19/5 1856).

Kryddväxter och örter

"Sådde hampfrön" (1/6 1838), "Kyrde ut 12 laass gödsel på hemmantäppan" (15/5 1838).

Humle

"Rusta humlegården" (21/5 1856), "Rutsa jag humelgården (28/5 1856), "Störade jag humelgården" (29/5 1856), "Gräfdde jag humelgården" (31/5 1856), "reste upp humelstörarna" (14/10 1856), "Rusta humelgården" (23/10 1856).

Gurkor

"Satte gurkfrö" (19/5 1856), "Satte gurkfrö" (30/5 1856).

Fruktträd och bärbuskar

"satte ut bibuskar" (10/6 1856).

Övrigt

"Tog löf på tomten (20/9 1838), "Jorde plank och grindar vid trögården..." (28,29/7 1856), "plantera påplar kring kjellaren..." (20/10 1856).

Boglösadagboken 1833–1876

Bonden och kyrkvaktmästaren Anders Fast i Boglösaby, Boglösa socken född 1791 förde dagbok mellan åren 1833-1876. Anteckningarna handlar främst om sådd och skörd men arbete och händelser i trakten tas också upp. Anders Fast dog den 8 februari 1877 i Boglösaby 86 år gammal. (Larsson 1992 s.108)

Kålväxter

"Grevte Kållander och Sattes 200. Rotkålsålator" (onsdag, 20/6 1855), "Ankom Fru Sundberg Samt Madag Hagström från Aspön E:D:S Ankom och Sodde Rofvfrö och påförede 6.Lass wel brunnen Jödsel..." (torsdag, 28/6 1855), "Drog hem Kålröte och morötter." (onsdag, 12/10 1864), "Planteras Öfver 4. Fyrhundra Rotkålsplantår" (8/7 1872), "Sattes öfver 200. Rotkål" (10/6 1873), "Sattes 300 Rohtkålsplantor" (22/6 1874), "Sattes 200 Rohtkålsplantor" (12/6 1875).

Potatis

"... Efter Ankom S: Davidson och Bräddweltra Samt Sladda Igen Potatisland" (måndag, 25/6 1855), "...hjälppte oss att Taga upp Potatis hela dagen." (måndag, 3/10 1864), "sedan Grefde Jag Gamla Kållande till Potatisland uti Tregården och jorde allahanda Sedan Sattes Potatis på kållande" (onsdag, 7/6 1865), "Jag snoppa Stora Potatissorten och Refv den andra lös" (måndag, 26/6 1865), "Vi snoppa Småpotatis..." (torsdag, 29/6 1865), "Refv Potatis och rusta till Potatismjöl." (onsdag, 27/9 1865), "Plantera vi ...och Brå Potatis Samt den allra Största Sorten" (fredag, 7/6 1867), "Sattä wi potatis på 3. s Sängar å krydlande" (21/5 1870), "Planteras Potatis på den åkern nermast gåln" (28/5 1872), "Planteras Potatis på bägge åkrarne Norr om stugan" (30/5 1872), "Planteras Potatis på Smala åkern..." (31/5 1872), "Satt hvit och Rödtatis" (18/9 1874).

Rotfrukter

"Drog hem de sista Röbetone..." (torsdag, 22/10 1863), "Tog wi upp Nackor och Mörotter Samt Sista Roväne" (måndag, 26/10 1863), "Drog hem Kålröte och morötter." (onsdag, 12/10 1864), "Togs Upp Nackor morötter Rödbetor Och Kålrötter" (onsdag, 4/10 1865), "NerKördes öfver 2 Tu Potatis Samt Soddes Morot och NackFrö och sattes Röbetfrö och Lök" (tisdag, 29/5 1866), "wi Tog Upp Moröter Nackor och Röbettor Samt ErtSkockor" (tisdag, 15/10 1867), "Soddes Spenatfrö på den Sängen Som Sattes Potatis på den 23. Juni för Kråkåne åt upp potatisen" (1/7 1870), "Slutas all PotatisUpptagning Samt Togs Upp moröter Nackår och Röbetor" (24/9 1874).

Ärter och bönor

"Störa Jag Turska bönor mm" (onsdag, 11/7 1855), "Skar Jag Förtorkade Ertor" (torsdag, 9/8 1855), "... Jag Skar upp GråGummor och tog upp 10. Band Ertblänning..." (fredag 24/8 1855), "En kappa GrönErter och

Grågumår." (fredag, 21/9 1855), "Sodde En kappa wita Erter" (lördag, 26/4 1856), "Tog Jag upp Ertstockor och Grefde Gamla Kållande och Satte Svinmagar" (fredag, 5/6 1863), "Satte En Säng Turska bönar på 3. Kanten På Hörnet Hitåt och En PotatisSäng." (onsdag, 10/6 1863), "Böria Risa SockerErter mm" (torsdag, 2/7 1863), "Köred ner Korn Tvenne kappar wita Erter" (fredag, 27/4 1866), "En Kappa Bonbönar och Ett kvarter SockerErter på KryddLande" (lördag, 26/5 1866), "Jag Rensa sedes Erter m:m:" (torsdag, 25/4 1867), "Grefdes 3. Sängar på vårt kryddland och sattes SockerErter" (11/5 1870), "Ett stop Bönar af minder Sort på kryddlandet" (6/X 1870), "SockerErter wid kamarfönstre" (16/5 1873), "Planteras ErtSkockor på lister" (15/5 1873), "Soddes kryddsaker wid Köksgevelfönstret" (23/5 1873), "togs Grågumår Upp ok HesJas" (5/9 1873), "Plantera BonBönar Uti mitt gamla Kryddland" (15/5 1874), "afmättes 8 kappar Gröna Erter Samt Slutas Tröska Erter..." (2/10 1874), "...Sodde GråGummår Samt Gröna och wita Erter" (3/3 1875).

Kryddor och örter

"På eftermidagen Ankom Bohlin Och hjälpte mig att Grefva kryddlandet" (onsdag, 27/5 1863), "Ankom Bohlins mor och Hjälpte oss Plantera I Kryddlandet..." (torsdag, 28/5 1863),

Humle

"... Störa HummelGården P afton" (torsdag, 31/5 1855), "Störa jag hummelgården..." (torsdag, 18/5 1865).

Lökväxter

"NerKördes öfver 2 Tu Potatis Samt Soddes Morot och NackFrö och sattes Röbetfrö och Lök" (tisdag, 29/5 1866), "Morot och Nackfrö samt Röbetfrö Lök och Sockerärter på kryd:lande" (13 /5 1870).

Fruktträd och träd

"... Jag Skrapa Måssan af Epeltren och högg sönder Epelqvistar" (måndag, 18/5 1863), "...Plantera ErtSkocker Samt 6. Fläderblomsqvistar på afton" (måndag, 25/5 1863), "Högra FlygelCupan har svärmat...fast uti Plommontren..." (söndag, 28/6 1863), "Högg Jag Kull 2:neg 1: Körsberstren för att fägna Lowa med 18: Körsber" (lördag, 25/8 1866), "Hjälpte Jag Bolin att Plantera 5. Plommontren och 5. st Kiörsberstren" (onsdag, 14/11 1866), "Bolin och August Plantera 23 Tren af Flära Sorter Jag war sjuk och låg" (måndag, 11/11 1867).

Övrigt

"Jag Ränsa Nypon..." (tisdag, 6/10 1863).

Odlingsskick

"Hade Jag mor Lindberg till hiälp och wi Grefte och Kratta I hela Tregåln"(onsdag, 6/6 1855), "De Planteras och Soddes alla fröSaker uti

TreGården och Dermed Slut med Plantering" (torsdag, 7/6 1855), "En fierding trend Röd Potatis i Tregården Samt alla Morötter der Sedan laga Jag Mullbäncken Efter Galten" (onsdag, 17/10 1855), "att Köra upp Potatislandet i Tregården..." (måndag, 28/4 1856), "Slog Jag I Tregården med mera" (onsdag, 15/7 1863), "sedan tog wi Upp Sista Potatisen i krydlande." (torsdag, 21/9 1865), "Soddes Morot och Nackfrö samt Röbetfrö Lök och SockerErter på kryd:lande" (13/5 1870), "Sattä wi potatis på 3. s Sängar å krydlande" (21/5 1870), "I mitt Kryddland Sockererter ok bonbönår." (23/5 1873).

Lokaliseringen på odlingarna

"Skiöt Jödsel på fyrkanten wid kammarfönsStret Och Grefte den och Rustan för att plantera SockerErter på." (26/5 1874), "Sattes SockerErter wid kamargavel Fönstre" (14/5 1875), "Soddes Planer morötter wid köksgavelfönstre" (18/5 1875), "...Rofvfrö på Lilla Fyrkanten till höger om wegen..." (12/6 1875).

Torstunadagboken 1844–1859

Bonden Anders Pehrsson född 1780 i Torstuna socken för i princip dagligen dagbok mellan åren 1844-1859. Anteckningarna rör arbetet med jordbruket men han har även långa och personliga kommentarer, ofta på vers, om hans liv och känslor. (Larsson 1992 s.113)

Kålväxter

"gräfde källand" (25/6 1844), " tog upp kålrötter" (4/11 1845), "skar af Kålrötter" (16/10 1848), "Tog upp Kålröttren" (9/10 1852), "tagit up Kålrötter" (6/10 1857).

Potatis

"tog up Potates (15/10 1844), "plantera Potates" (29/5 1845), "tog up Potates" (6/10 1849), " Ränssa Potateslandet från ogres" (17/7 1849), "Tog upp Potates" (13/9 1850), "Herckla Potatieslandet" (15/7 1852), " Satte potatis, giödde källandet och grefde" (26/5 1853), "Tog up Potates" (21/9 1855), " Rådde landet och satte vår potates" (3/6 1856), "Tog up Potates (24/9 1857).

Rotfrukter

"skar af Rotfrukt" (16/10 1844), "Gjorde Räda på morötter och Nackor" (10/10 1855), " skar af Morötter" (17/10 1856), "lade Moröttter och PeparRot i källaren" (18/10 1856), "Grefvit morot landet" (17/5 1858).

Ärter och bönor

"Tog upp ärter" (9/9 1844), "sådde mina ärter" (26/4 1845), "gräfde bönland" (16/5 1845), "tröska mina ärter" (25/10 1847), "Plocka ärtskidor" (13/8 1848), "Tog upp ärter" (12/9 1849), "Tröska en sen sort av mina ärter, samt utsåg plats kring Nya Bygningen till Trägård" (3/11 1849), "satte bönor" (21/5 1850), "satte bönor" (30/5 1850), "Sprita bönor" (14/9 1850), "tröskade 4 knippor ärter af annat slag" (4/10 1850), "tog upp våra ärter" (23/8 1853), "tröska Ett slag av ärterna" (23/8 1854).

Kryddväxter och örter

"Bort efter en rulla tobak, sådan rusta med gammal halm" (9/8 1845), "Rüsta lilla krydlandet utom fänstret leste tidning... snygga i Trägården" (13/5 1848), "Gefvde lila krydlandet i Trägården" (19/7 1855), "Jag låter Kiöcks Trägården förtvina" (28/7 1859).

Humle

"plocka hümla" (25/9 1844), "Plåka hümla, slog 4 Kappar änber" (12/9 1845), "Rüsta litet i Hümlgårdén" (19/10 1847), "Tog af Hümla" (14/9 1849), "Tog av hümlan i Trägården" (17/9 1849), "Rüsta Hümmelgårdén om 16 küpor" (22/10 1849), "grefde Hümmelgårdén och bant upp tågar" (30/5 1850), "Stör Hümmelgårdarna, och bundit tågar" (27/5 1853).

Fruktträd

"en hop äplen" (14/9 1847), "Plåcka af ½ Tunna äplen af mit Trä till frükosten" (19/9 1848), "satte Pärön, apel, oxell tiernor" (4/10 1848), "tog ½ Tunna äplen af mints äpelträd" (5/9 1850), "satte 7 Peronträd i nya trädgården" (17/10 1850), "Flytta ut ett apalträd i nya trädgården" (18/10 1850), "satte ut apal, och ett Peronträd i nya trädgården" (4/11 1850), "Plocka äplen af mit apalträd" (27/8 1852), "Såga torra kvistar ür apalträdet" (27/5 1853), "Plocka körsber (2/8 1854), "Plocka litet körsber på morgonen" (12/8 1855), " och Körsber" (3/9 1855), "Plockat af litet äplen" (28/8 1858), "Sålt äplen" (8/9 1858).

Bärbuskar

"satte krusbärsbuskar i nya trädgården" (22/12 1850), " Plocka litet bär, och tog af äplen" (25/8 1854).

Övrigt

"Plåcka blåbär efter midan" (21/7 1848), "Plocka lingon (25/9 1849), "Anlade ny gärdesgård kring Trädgården störa 105 par i hårda Ränkanterna" (31/5 1850), "Flytta och satte 6 oxlar i nya gården" (6/11 1850), "satte trän och büskar" (7/11 1850), "tagit asklöv i Trädgården" (27/8 1855), "Plockat lingon i skogen" (31/8 1855), " Rivit en säck vit mossa åt kon" (10/10 1855), "Räfsa löv i Trädgården" (3/11 1857).

Odlingsskick

" grefte en säng i Trädgården..." (4/10 1848).

Lokalisering av odling

"Rüsta lilla Täppan utom fänstret..." (21/5 1850).

Bilaga 3

Lista för växter på Disagården

I växtlistan är växter lämpliga för Disagården framtagna ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Växtmaterialet stödjer sig på tre viktiga källor: "Trädgårdsbok för allmogen" (Eneroth 1867), Hushållningssällskapet och bondedagböcker. Dessa tre källor stödjer i stor utsträckning varandra.

Växternas namn följer Aldén mfl. 1998.

Växförteckning för växter på Disagården

Latinskt namn	Svenskt namn	Anmärkning	Anskaffningsplats	Källa
Träd				
Acer platanoides	Lönn		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Acer campestre	Naverlönn		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Crataegus monogyna	Hagtorn		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Fraxinus exelsior	Ask		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Prunus padus	Hägg		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Sorbus aucuparia	Rönn		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Sorbus intermedia	Oxel		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Buskar				
Euonymus europaeus	Benved		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Lonicera caprifolium	Doftkaprifol		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867, s. 64
Philadelphus coronarius	Doftschersmin		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Rosa dumalis	Nyponros		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Rosa x alba 'Maiden's Blush'	Ros		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Rosa x centifolia 'Major'	Ros		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Syringa vulgaris	Syren		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Syringa vulgaris 'Alba'	Vit syren		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867, s. 64
Perenner				
Bellis perennis	Tusensköna		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Campanula persifolia	Storklocka		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Campanula persifolia 'Alba'	Vit storklocka		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Centranthus ruber	Pipört		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Delphinium grandiflorum	Riddarsporre		Plantskola	Eneroth 1867, s. 67
Dianthus barbatus	Bortsnejlika		Plantskola, frö	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Dianthus plumarius	Fjärdernejlika		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869

Latinskt namn	Svenskt namn	Anmärkning	Anskaffningsplats	Källa
Hemerocallis lilioasphodelus (flava)	Daglilja		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Lilium bulbiferum	Lilja		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Lychnis calcedonica	Studentnejika		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Omphalodes verna	Ormöga		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Peonia x festiva	Bondpion		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869

Fruktträd

Malus domestica 'Gravensteiner'	Äpple, höst		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867 s. 59
Malus domestica 'Gyllenkroksastrakan'	Äpple, sommar		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867 s. 58
Malus domestica 'Oranie'	Äpple, sommar		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867 s. 59
Malus domestica 'Ribston'	Äpple, vinter		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Malus domestica 'Säfstaholm'	Äpple, sommar		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Prunus cerasus 'Ostheimer'	Körsbär		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Prunus cerasus 'Stor klarbär'	Körsbär		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Prunus domestica 'Reine Claude Stor Grön'	Plommon		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Pyrus communis 'Augistipäron'	Päron, höst		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867 s. 59
Pyrus communis 'Gråpäron'	Päron, höst		Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867 s. 59
Pyrus communis 'Napeoleon'	Päron, vinter	Planteras om den hittas		Tidning för trädgårdsodlare 1869, Eneroth 1867 s. 59

Bärbuskar

Ribes rubrum 'Vita holländska'	Vita vinbär		Plantskola	Eneroth 1867, s. 61
Ribes nigrum	Svarta vinbär	Grundsort	Plantskola	Eneroth 1867, s. 61
Ribes nigrum 'Schwartzte ogdans'	Svarta vinbär	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Ribes nigrum 'Schwartzte Victoria'	Svarta vinbär	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Ribes rubrum	Röda vinbär	Grundsort	Plantskola	Eneroth 1867, s. 61
Ribes rubrum 'Princa Geatins'	Röda vinbär	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Ribes rubrum 'Prince Albert'	Röda vinbär	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869

Latinskt namn	Svenskt namn	Anmärkning	Anskaffningsplats	Källa
Ribes rubrum 'Victoria'	Röda vinbär	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Ribes-uva crispa	Krusbär		Plantskola	Eneroth 1867, s. 61
Rubus idaeus	Hallon	Grundsort	Plantskola	Tidning för trädgårdsodlare 1869
Rubus idaeus 'Antverpiska röda'	Hallon	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Rubus idaeus 'Belle de Fontenay'	Hallon	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Rubus idaeus 'Victoria'	Hallon	Skall ersätta grundsort		Tidning för trädgårdsodlare 1869
Sambucus nigra	Fläder		Plantskola	SOFI

Örter och kryddor

Allium schoenoprasum	Gräslök		Plantskola	Eneroth 1867, s. 26
Anethum graveolens	Dill		Plantskola	Eneroth 1867, s. 40
Anthriscus cerefolium	Körvel		Plantskola	SOFI
Artemisia abrotanum	Åbrodd		Plantskola	SOFI
Artemisia absinthium	Malört		Plantskola	SOFI
Cucumis sativus	Gurka	Grundsort		Eneroth 1867, s. 31, Bondedagböcker
Cucumis sativus 'Hwit slanggurka'	Gurka	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 31
Cucumis sativus 'Sion house'	Gurka	Bra sort till drivbänk		Eneroth 1867, s. 31
Humulus lupulus	Humle, sort från Tierp		Odlas på Julitta (sort: S 20.)	Eneroth 1867, s. 31, Bondedagböcker
Hyssopus officinalis	Isop		Plantskola	Eneroth 1867, s. 26
Lavendula angustifolia	Lavendel		Plantskola	Eneroth 1867, s. 27
Levisticum officinale	Libbsticka		Plantskola	SOFI
Origanum majorana	Mejram		Plantskola	Eneroth 1867, s. 41
Petroselinum crispum	Bladpersilja	Grundsort	Plantskola	Eneroth 1867, s. 40
Petroselinum crispum 'Rhyatts Garnishing'	Bladpersilja	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 40
Salvia officinalis	Salvia		Plantskola	Eneroth 1867, s. 27
Thymus vulgaris	Timjan	Planteras vid en husvägg och skall täckas på vintern.	Plantskola	Eneroth 1867, s. 41

Latinskt namn	Svenskt namn	Anmärkning	Anskaffningsplats	Källa
Trädgårdväxter				
Allium cepa	Lök		Sättlök	SOFI
Allium cepa	Rödlök	Grundsort	Sättlök	Eneroth 1867, s. 38
Allium cepa 'Blodröda holländska'	Rödlök	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 38
Allium cepa 'Strasburger'	Rödlök	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 38
Allium sativum	Vitlök		Sättlök	Eneroth 1867, s. 26
Beta vulgaris rapacea	Rödbeta		Frö	Eneroth 1867, s. 35, Bondedagböcker
Brassica napus ssp. rapifera	Kålrot		Frö	Eneroth 1867, s. 33, Bondedagböcker
Brassica oleracea ssp. acephala v. acephala	Grönkål/blåkål		Frö	Eneroth 1867, s. 29
Brassica rapa ssp. rapa f. majalis	Majrova	Grundsort	Frö	Eneroth 1867, s. 33
Brassica rapa ssp. rapa f. majalis malteser rovor'	'Gula Markiska rovor/ majrova	Skall ersätta grundsort	Frö	Eneroth 1867, s. 34
Brassica rapa ssp. rapa f. majalis Botfeldska'	'Gula Markiska rovor/ majrova	Skall ersätta grundsort	Frö	Eneroth 1867, s. 34
Dacus carota	Morot	Grundsort	Frö	Eneroth 1867, s. 34, Bondedagböcker
Dacus carota 'Belgiska'	Morot	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 34
Dacus carota 'Tidiga horniska'	Morot	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 34
Dacus carota 'Ultringhams'	Morot	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 34
Helianthus tuberosus	Jordärtskocka			Eneroth 1867, s. 37 f., Bondedagböcker
Pastinaca sativa	Palsternacka	Grundsort.	Frö	Eneroth 1867, s. 36, Bondedagböcker
Pastinaca sativa 'rovformig palsternacka'	Palsternacka	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 36
Pastinaca sativa 'Turniprotade'	Palsternacka	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 36
Phaseolus vulgaris	Turkiska bönor / Störböna			Eneroth 1867, s. 43, Bondedagböcker
Pisum sativum	Spritärter/märgärter	Grundsort		
Pisum sativum	Sockerärter	Grundsort		Eneroth 1867, s. 42
Pisum sativum / arvense	Spritärter, gråärter	Kan vara grågummor		Eneroth 1867, s. 42, SOFI,
Pisum sativum 'Bishops'	Spritärter	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 42
Pisum sativum 'Champion of England'	Spritärter	Skall ersätta grundsort	Odlas på Berg- ianska trädgården	Eneroth 1867, s. 42

Latinskt namn	Svenskt namn	Anmärkning	Anskaffningsplats	Källa
Pisum sativum 'Daniel O'Rouke'	Spritärter	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 42
Pisum sativum 'Paradis-ärter'	Spritärter	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 42
Pisum sativum 'Stora Sabelfoderrärter'	Sockerärter	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 42
Pisum sativum 'Victoria mägärter'	Spritärter	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 42
Raphanus sativus var. sativus	Rädisa		Frö	Eneroth 1867, s. 35, Bondedagböcker
Rheum rabarbrum	Rabarber	Grundsort	Plantskola	Eneroth 1867, s. 24
Rheum rabarbrum 'Victoria'	Rabarber	Skall ersätta grundsort	Odlas på Julita	Eneroth 1867, s. 24
Solanum tuberosum 'Bisquit'	Potatis	Kan odlas om den		Eneroth 1867, s. 43 f.
Solanum tuberosum 'Early Puritan'	Potatis	Bör odlas	Finns i handeln	SOFI
Solanum tuberosum 'Early Rose'	Potatis	Bör odlas	Odlas på Östarpsgården	Bondedagböcker, SOFI
Solanum tuberosum	'röd Potatis	Kan odlas om den hittas		Eneroth 1867, s. 37
Sachsisk lökpotatis'				
Vicia faba	Wälska bönor / Bondbönor	Grundsort	Frö	Eneroth 1867, s. 44, Bondedagböcker
Vicia faba 'Marshall's Dwarf prolific'	Wälska bönor / Bondbönor	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 44
Vicia faba 'Mazagan'	Wälska bönor / Bondbönor	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 44
Vicia faba 'Skottska hästbönor'	Wälska bönor / Bondbönor	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 44
Vicia faba 'Windsor-bönor'	Wälska bönor / Bondbönor	Skall ersätta grundsort		Eneroth 1867, s. 44